

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE
FILOSOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA TEORIE KULTURY (KULTUROLOGIE)
STUDIJNÍ OBOR KULTUROLOGIE

MARKÉTA RENDLOVÁ

**MATERIALISTICKÁ HODNOTOVÁ ORIENTACE A KVALITA
ŽIVOTA**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: PhDr. Karel Hnilica, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 15. května 2006

Handwritten signature of Markéta Rendlová in cursive script.

Markéta Rendlová

Děkuji PhDr. Karlu Hnilicovi, CSc. za odborné vedení práce, poskytnutí materiálových podkladů k práci a mnoho cenných rad a podnětů.

1. Úvod

Práce je věnována srovnání hlavních pojetí materialismu ve společenských vědách tak, jak byly formulovány v pracích Ronalda F. Ingleharta, Russela Belka a Marshy L. Richinsové.

Ronald F. Inglehart vnesl do západní společenské vědy koncepci hodnotové změny od materialismu k postmaterialismu. K materialismu přistupuje jako k hodnotové orientaci, která se utvářela či utváří během vývoje společnosti, liší se mezi generacemi a na níž má vliv ekonomický růst. Podle tohoto autora dochází u poválečné generace ke změně hodnot, a to směrem od materialistických, jejichž cílem je především zajištění ekonomického dostatku, k tzv. postmaterialistickým hodnotám, které reflektují podmínky ekonomického bezpečí. Výsledky řady provedených mezinárodních srovnávacích výzkumů však nepostihují individuální rozdíly v hodnotové orientaci členů zkoumaných společností.

Na rozdíl od R. Ingleharta se Russel Belk snaží tyto individuální rozdíly v úrovni materialistické orientaci jedince postihnout. Podle něj se spolu s vývojem společnosti mění také člověk a některé jeho typické sklony reprezentují jeho vztah k materiálním objektům. Materialismus tak připisuje do značné míry vnitřním individuálním rozdílům v osobnosti a chápe jej jako osobnostní rys.

M. L. Richinsová na základě Belkovy práce dochází oproti tomu k přesvědčení, že i přesto, že materialismus může být spojován s některými charakteristickými rysy, je lépe k němu přistupovat jako k hodnotě nebo hodnotové orientaci. M. L. Richinsová identifikuje tři hlavní oblasti, které charakterizují materialistickou orientaci.

Někteří autoři se pokouší vyvodit hypotézy, které jsou implikovány dvěma nebo všemi třemi uvedenými teoriemi. Pro ilustraci v práci uvádím jeden výzkum inspirovaný všemi třemi teoriemi.

Ačkoliv různí autoři přistupují k materialismu odlišně, shodují se v tom, že materialismus souvisí negativně s kvalitou života. Proto se v závěru své práce věnují krátce také problematice kvality života.

2. Ronald F. Inglehart

Na počátku 70. let formuloval Ronald Franklin Inglehart pojem *tichá revoluce* (Inglehart, 1971), jímž označuje proces postupné a výrazné proměny hodnotových preferencí obyvatel vyspělých západních zemí, opouštění důrazu na materiální dostatek a ekonomickou prosperitu (materialistické hodnoty) a vyšší oceňování hodnot lidské pospolitosti, individuální seberealizace a kvality života (postmaterialistické hodnoty). Taková revoluční proměna je podle Ingleharta “tichou” revolucí, protože probíhá bez halasu, postupně a především intergeneračně.

Co je materialismus a postmaterialismus? Proč dochází podle Ingleharta k této proměně hodnotových orientací? Jak je možno tyto hodnotové orientace zjišťovat či měřit? Jaké předkládá důkazy pro svoji teorii změny hodnot mezi generacemi? A proč je vůbec důležité zjišťovat právě tyto dvě kategorie hodnot? To jsou základní otázky, jimž se věnuji v této kapitole.

Protože Inglehartovo dílo patří mezi klíčové analýzy soudobé společnosti, vyvolává řadu polemik. Proto věnuji poslední kapitolu některým z významnějších kritik jeho hypotéz i způsobů měření hodnotových orientací.

2.1 Materialismus jako hodnota – teoretické vymezení

Ve svých pracích rozlišuje Inglehart materialistické a postmaterialistické hodnoty. **Materialistické hodnoty** souvisejí především s potřebou bezpečí, konkrétně ekonomického zabezpečení a fyzického bezpečí a sociálního řádu. **Postmaterialistické hodnoty** souvisejí především s potřebou sebevyjádření a sounáležitosti.

Inglehartova teorie sestává ze dvou hypotéz: z hypotézy vlivu nedostatku na charakter hodnot (*scarcity hypothesis*) a z hypotézy o stabilitě hodnot v dospělosti (*socialization hypothesis*).

Inglehart předpokládá, že priority jednotlivce reflektují socioekonomické prostředí. Člověk přiřazuje nejvyšší subjektivní hodnotu věcem, kterých má relativní nedostatek (hypotéza nedostatku). Dále předpokládá, že základní hodnoty jednotlivce se utvářejí za podmínek, které převažují v jeho formativním období, tedy během let dospívání (socializační hypotéza). Vztah mezi socioekonomickým prostředím a hodnotovou orientací tak není okamžitou adjustací.

HYPOTÉZA NEDOSTATKU

Základní hypotéza nedostatku (*scarcity hypothesis*) zní, že jednotlivci sledují různé cíle v hierarchickém pořadí. V centru jejich pozornosti jsou cíle, které pro ně představují v daném čase nejdůležitější neuspokojené potřeby. Poté, co byly tyto potřeby saturovány, zaměřují se jedinci na uspokojení vyšších potřeb. Inglehart ve své koncepci vychází ze systému hierarchického uspořádání potřeb A. H. Maslowa (Maslow, 1954). Za základní potřeby pokládá Maslow potřeby fyziologické a, jak uvádí, patří k nim pravděpodobně i potřeba bezpečí. Teprve později v ontogenezi vznikají “potřeby vyšší” (tj. vývojově vyšší), v nichž se upevňuje zejména vazba jedince na sociální podmínky jeho existence (potřeby styku, náležitosti a další). Vývojově nejvyšší jsou “potřeby růstu” (*growth needs*), které tvoří komplex organizovaný kolem potřeby seberealizace. Jde tedy o následující systém potřeb: *fyziologické potřeby* (potravy, nápojů, spánku, odpočinku, sexu, útulku a další), *potřeby jistoty* (bezpečí, ochrany, péče, pomoci), *potřeby náležitosti a lásky* (přijetí druhými, přátelství), *potřeby sebeoceny a úcty* (uznání, prestiže, “motivy já”), *potřeby sebeaktualizace* (realizovat plně svůj produktivní a tvůrčí potenciál).

Podle Ingleharta (1971) by měla mít poválečná generace v Západní Evropě na rozdíl od generace starší rozdílné priority hodnot, protože vyrůstá za mnohem bezpečnějších a jistějších formativních podmínek. Od konce II. světové války dosáhly vyspělé průmyslové společnosti mnohem vyšší úrovně reálných příjmů než kdykoliv předtím. Spolu s vývojem sociálního

státu daly vzniknout situaci, kdy většina populace nežije v bídě a ekonomické nejistotě. To vede k postupné změně, kdy vyvstává stále markantnější potřeba sounáležitosti, sebevyjádření a participující role ve společnosti. Zatímco generace, která zažila I. světovou válku, Velkou krizi a II. světovou válku, bude dávat nejvyšší prioritu ekonomickému a fyzickému bezpečí, mladá generace bude dávat naopak přednost sebevyjádření a kvalitě života.

Podle hypotézy nedostatku má současný ekonomický rozvoj důležitý význam. Hypotéza nedostatku předpokládá **krátkodobé změny** nebo vliv **periody**: období prosperity vede k růstu postmaterialistických hodnot; ekonomický úpadek a období nedostatku může mít opačný efekt. Hlavní příčinou takových změn je podle Ingleharta inflace. Samozřejmě také další faktory kromě inflace mohou ovlivnit krátkodobé změny v hodnotové orientaci. Vysoká nezaměstnanost vyvolává pocit nejistoty, politický terorismus může zvýšit zájem o udržení pořádku a některé další politické události mohou stimulovat postmaterialistické hodnoty. Inflace však má mnohem větší vliv než jiné krátkodobé faktory (Abramson a Inglehart, 1986).

SOCIALIZAČNÍ HYPOTÉZA

Podle Ingleharta neexistuje přímý vztah mezi úrovní ekonomiky a charakterem hodnot. Tyto hodnoty odrážejí pocit bezpečí jednotlivce, nikoliv ekonomickou úroveň jednotlivce *per se*. I když ekonomicky zajištění jedinci mají sklon cítit se mnohem bezpečněji, pocit bezpečí jednotlivce je také ovlivněn kulturním prostředím a sociálními institucemi, ve kterých vyrůstá. Takže hypotéza nedostatku musí být doplněna o *hypotézu socializace*, tedy o předpoklad, že struktura osobnosti se utváří do doby, než jednatel dosáhne dospělosti. Poté se mění relativně málo. Různé generace jsou totiž stejnými podmínkami ovlivněny různě. Podle této hypotézy *reflektují hodnoty jedince v dospělosti v podstatě situaci, s níž se vyrovnával před dosažením dospělosti, tedy v klíčových formativních etapách ontogenetického vývoje*. Pak již zůstávají relativně neměnné.

Klíčové vlivy na formování postmaterialistických hodnot mají podle Ingleharta (1977) tyto faktory:

1) Ekonomické:

- a) K postmaterialistickým hodnotám budou inklinovat především mladí lidé ze zámožných rodin ze střední třídy. Tedy jedinci, kteří prožili formativní období v podmínkách relativního blahobytu.
- b) K postmaterialistickým hodnotám budou inklinovat především vzdělanější mladí lidé. Vyšší vzdělání je indikátorem ekonomického zajištění, jemuž se jedinec těšil v mládí,

neboť zámožnější rodiče dopřávají svým potomkům vyšší vzdělání než rodiče méně zámožní. Navíc vyšší vzdělání vede k získání lukrativnějšího povolání a tedy k vyšší míře ekonomického zajištění. Tato situace podporuje vznik postmaterialistických hodnotových orientací.

2) **Kulturní:** Samotné vzdělání působí jako indoktrinace. Vzdělanější lidé budou více postmaterialisticky orientováni, neboť byli k těmto hodnotám ve škole vedeni svými učiteli. Vzdělávání může navíc rozvíjet určité předpoklady – kognitivní dovednosti, názory na svět atp., – které usnadňují přijímání nových hodnot a idejí.

STŘÍDÁNÍ GENERACÍ A ZMĚNY V HIERARCHII HODNOT VE SPOLEČNOSTI

Podle Ingleharta tyto dvě hypotézy vyvolávají řadu prognóz týkajících se změny hodnot. Za prvé, zatímco podle *hypotézy nedostatku* vede prosperita k šíření postmaterialistických hodnot, podle *hypotézy socializace* se ani hodnoty jednotlivce ani hodnoty společnosti jako celku nezmění přes noc. Z větší části dochází k podstatným změnám hodnot, když ve společnosti zaujme v dospělé populaci skupina později narozených místo dříve narozených. Následně bychom tedy měli po dlouhém období, během kterého se zvyšuje ekonomické a fyzické bezpečí, nalézt podstatný rozdíl mezi prioritami hodnot starších a mladších kohort, neboť členové obou kohort byli ve svých formativních letech utvářeni za rozdílných podmínek a zkušeností. Tato hypotéza předpokládá **dlouhodobé změny** v hodnotové orientaci (Inglehart, 1985).

Alternativní interpretace je založená na předpokladu účinku *životního cyklu*. Podle této teze jsou mladí lidé díky svému inherentnímu idealismu a určitému romantismu vždy méně realističtí než zkušení dospělí (Rabušic, 1990). Jak stárnou, přebírají postupně materialistické tendence typické pro starší kohorty, takže se nakonec úplně podobají generaci nejstarší. Ke změně tedy dochází v průběhu života jedince, nikoliv mezi generacemi.

Ačkoliv Inglehart přímo nevyklučuje možnost, že se na změně hodnot ve společnosti podílí i životní cyklus, s tímto faktorem ve své teorii neoperuje. Naopak se snaží zdůraznit především vlivy předchozích dvou faktorů.

Ve spolupráci s Abramsonem (Abramson a Inglehart, 1986, 1987) vyvodili z hypotézy o stabilitě hodnot uvnitř generace, z hypotézy o rozdílech hodnot mezi generacemi ve směru vyšší míry postmaterialismu a ze skutečnosti, že dochází k vymírání starších generací a k jejich nahrazování generacemi novými, závěr, že ve společnosti bude docházet ke zvyšování

míry postmaterialistických hodnot. Nikoliv však v důsledku změny hodnot dospělých jedinců (tj. coby projev životního cyklu), ale v důsledku střídání generací.

DALŠÍ HYPOTÉZY

Inglehartova teorie implikuje řadu dalších specifických předpovědí týkajících se změny hodnot ve společnostech. Uvedme ty nejdůležitější:

1. Postmaterialistické hodnoty budou více rozšířeny v nejbohatších společnostech. Naopak v chudých společnostech budou ve velké míře zdůrazňovány hodnoty přežití.
2. V jakékoliv společnosti budou postmaterialistické hodnoty nejvíce rozšířeny mezi zajištěnější vrstvou: bohatší a vzdělanější budou nejpravděpodobněji zastávat celou řadu postmoderních hodnot, včetně postmaterialistických. Méně zajištěné vrstvy budou zdůrazňovat prioritu přežití.
3. Krátkodobé výkyvy budou vycházet z *hypotézy nedostatku*: prosperita bude zvedat tendenci ke zdůrazňování postmaterialistických a postmoderních hodnot. Ekonomický pokles, občanský nepokoj nebo válka povede lidi ke zdůrazňování materialistických hodnot a hodnot přežití.
4. Dlouhodobé změny budou reflektovat *hypotézu nedostatku*. Ve společnostech, které zažívaly po desetiletí vysokou úroveň jistoty a bezpečí nalezneme dlouhodobý posun od hodnot přežití směrem k postmaterialistickým hodnotám. Tento posun není univerzální. Mělo by k němu docházet pouze v těch společnostech, které dosahují dostatečného existenciálního bezpečí, aby podstatná část populace považovala přežití za samozřejmost. Tento posun by se měl objevit v kterékoliv společnosti, která zažila přechod k vysoké masové bezpečnosti.
5. V těch společnostech, které zažily dlouhé období růstu ekonomického a fyzického bezpečí, nalezneme podstatné změny mezi hodnotovou orientací starších a mladších skupin s tím, že mladí budou více pravděpodobně zdůrazňovat postmaterialistické hodnoty oproti starším.
6. Tyto změny v mezigeneračních hodnotách by měly být v čase přiměřeně stabilní, i když okamžité podmínky bezpečí či nejistot budou mít za důsledek krátkodobé výkyvy. Zásadní rozdíly mezi kohortami dříve a později narozených by měly přetrvávat po dlouhou dobu.

2.2 Operacionalizace materialismu a postmaterialismu

Inglehart postupně vyvinul dvě verze dotazníku k měření těchto dvou tříd hodnot.

2.2.1 I. VERZE DOTAZNÍKU

První verze Inglehartovy baterie sestává ze čtyř cílů, z nichž respondenti vybírají dva, o kterých si myslí, že jsou důležité pro společnost. Základní znění tohoto dotazníku (Inglehart 1971, 994):

Kdybyste musel/a volit mezi následujícími alternativami, které *dvě* z nich se Vám zdají být nejvíce žádoucí?

1. udržení řádu ve státě
2. dát lidem větší prostor spolurozhodovat v důležitých veřejných záležitostech
3. boj proti růstu cen
4. ochrana svobody projevu

Volba dvou cílů ze čtyř dává šest možných kombinací odpovědí. Cíle nejsou sice protikladné, ale vyjadřují různé hodnoty. “Udržení pořádku” (č. 1) a “boj proti růstu cen” (č. 3) jsou indikátory materialistických hodnot a naopak znaky “občanské společnosti” (č. 2) a svoboda projevu (č. 4) jsou hodnoty postmaterialismu. Nejzajímavější pro Inglehartovu teorii jsou pak lidé vyhraněných názorů, respondenti, kteří volí buď shodně pouze materialistické či pouze postmaterialistické cíle. Respondenti, kteří volí jeden materialistický a jeden postmaterialistický cíl, jsou klasifikováni jako typ “smíšený” (*mixed*).

Při práci s agregovanými daty používá Inglehart tzv. “*index procentuálních rozdílů*” (PDI; *Percentage Difference Index*), který vypočítává jako rozdíl procentuálního podílu postmaterialistů a materialistů (% postmaterialistů - % materialistů).

2.2.2 II. VERZE DOTAZNÍKU

Později (zřejmě v roce 1973) vyvinul Inglehart (Inglehart, 1985) dvanáctipoložkovou baterii. Pět položek této baterie měří postmaterialistické hodnoty, ostatní položky měří hodnoty materialistické nebo jsou význačné.

Postmaterialistické položky:

- 1) dát lidem větší prostor spolurozhodovat v zaměstnání a jejich komunitách
- 2) umožnit lidem, aby mohli více mluvit do důležitých rozhodnutí vlády.
- 3) ochrana svobody projevu.
- 4) směřování k lidštější společnosti, méně neosobní
- 5) směřování ke společnosti, kde by ideje byly důležitější než peníze

Ostatní položky:

- 6) snaha o upravenější a krásnější města a venkov
- 7) dosažení vysokého ekonomického růstu
- 8) důraz na silnou (obrannou) armádu
- 9) udržování řádu v zemi.
- 10) boj s rostoucími cenami.
- 11) udržení stabilní ekonomiky
- 12) boj proti kriminalitě

Procedura: Před respondentem jsou postupně předloženy tři karty a on má vybrat jeden (na první kartě) nebo dva (na ostatních dvou kartách) cíle, které představují základní priority pro jeho stát na příštích deset let. Na první kartě jsou položky 1, 6, 7 a 8, na druhé kartě položky 2, 3, 9 a 10 a na třetí kartě zbývající položky (tj. 4, 5, 11 a 12).

Skórování: 0 – 5 podle počtu voleb postmaterialistických hodnot.

Tento index dále kategorizuje tak, že ti, kdo nevybrali žádnou postmaterialistickou položku, jsou označeni jako slabí postmaterialisté, ti, kdo v součtovém indexu zvolili tři a více postmaterialistických položek, jsou označeni jako silní postmaterialisté. “*Index postmaterialismu*” (obdoba PDI) vzniká jako rozdíl mezi procentuálním podílem silných a slabých postmaterialistů.

Důvody zavedení dvanáctipoložkového dotazníku a jeho užití: V reakci na kritiku souhlasil Inglehart ve své knize *Tichá revoluce*, že je čtyřpoložkový index – kdy je každá hodnotová orientace zjišťována pouze dvěma položkami – jenom hrubým indikátorem hodnot. Proto vypracoval obsáhlejší, dvanáctipoložkovou verzi dotazníku. Tato rozšířená verze však nebyla součástí všech šetření. Rozšířená škála byla použita pouze v měřeních Eurobarometer roku 1973 a v roce 1990 v mezinárodním výzkumu hodnot (WVS) (Inglehart a Abramson, 1994). Má tudíž malý význam pro širší porovnávání v čase a prostoru. Konvergenci výsledků při použití různých dotazníků však považuje Inglehart za důležité potvrzení validity původní čtyřpoložkové baterie.

2.3 Validizace

2.3.1 Sběr dat

V návaznost na práci Ingleharta proběhly v roce 1981 v rámci EVS (European Values Survey) výzkumy v 10 západních evropských zemích, což vyvolalo tak velký zájem, že byly zopakovány ve 14 dalších zemích. Celosvětový výzkum hodnot (WVS; World Values Survey) vyšel ze studie Evropského výzkumu hodnot. Dnes je projekt výzkumů veden řídicím výborem, jehož členy jsou zástupci všech zemí světa. Koordinace a distribuce dat probíhá v Institutu pro sociální průzkum (Institute for Social Research) na Michiganské univerzitě pod vedením Ronalda Ingleharta.

První vlna výzkumů v letech 1981 - 1983

První vlna výzkumů zahrnovala 22 zemí a výzkumy v severním Irsku a Tambovské oblasti v Rusku. Výsledky výzkumu ukázaly, že proběhly změny v hodnotové orientaci týkající se oblasti politiky, ekonomického života, náboženství, genderových rolí, rodinných a pohlavních norem. Hodnoty mladší generace se shodně lišily od hodnot přetrvávajících mezi starší generací - zejména ve společnostech, které zažily rychlý ekonomický růst.

Druhá vlna výzkumů v letech 1990 - 1991

V letech 1990 - 1991 proběhla druhá vlna výzkumů hodnot, která měla prověřit, zda skutečně ke změnám hodnot dochází a měla analyzovat důvody, které tyto změny způsobily. Tato vlna byla od samého počátku vytvořena k testování měnících se hodnot v celosvětovém měřítku. Protože tyto změny jsou spojeny, jak se zdá, s ekonomickým a technologickým rozvojem, bylo důležité zahrnout do výzkumů společnosti na různé úrovni rozvoje, a to jak společnosti s nízkými příjmy, tak bohaté společnosti. Počet společností, které byly do výzkumů zahrnuty, vzrostl na 43 zemí a výzkumy v severním Irsku a Moskvě. Data z této vlny výzkumu potvrdily změny v hodnotové orientaci, ke kterým došlo od roku 1981. S malými výjimkami se tyto změny posunovaly v předvídatelném směru. Mnoho klíčových hodnot se lišilo podle úrovně ekonomického rozvoje. Společnosti, které se stávaly bohatšími, se posunovaly směrem, který byl předpokládán, stupeň posunu byl spojen s úrovní ekonomického růstu. Navíc několik společností zažilo prudký ekonomický pokles a téměř všechny z nich se posunuly opačným směrem. Navíc bylo zjištěno, že tyto změny mají důležité politické a společenské důsledky.

Třetí vlna výzkumů v letech 1995 - 1998

Třetí vlna výzkumů byla provedena v letech 1995 - 1998 a zahrnovala 55 zemí a zahrnovala také řadu vznikajících demokracií ve Východní Evropě, Latinské Americe a Asii. Pozornost byla věnována analýze kulturních podmínek, které k demokracii přispěly.

Čtvrtá vlna výzkumů

Poslední ukončená vlna výzkumů byla provedena oběma skupinami WVS a EVS v letech 1999 - 2001 a měla za cíl získat také data z afrických a islámských společností.

Celkem byl proveden výzkum v 66 nezávislých zemích. Tyto země zahrnují téměř 80 % světové populace. Výzkum světových hodnot poskytuje široký rejstřík změn, který vůbec kdy byl k dispozici pro analýzu vlivu hodnot na politický a společenský život. Unikátní databáze umožňuje zkoumání spojitostí mezi hodnotovou orientací a ekonomickým růstem, mezi znečišťováním životního prostředí a postojem veřejnosti k ochraně životního prostředí, nebo mezi politickou kulturou a demokratickými institucemi.

2.3.2 Hlavní zjištění

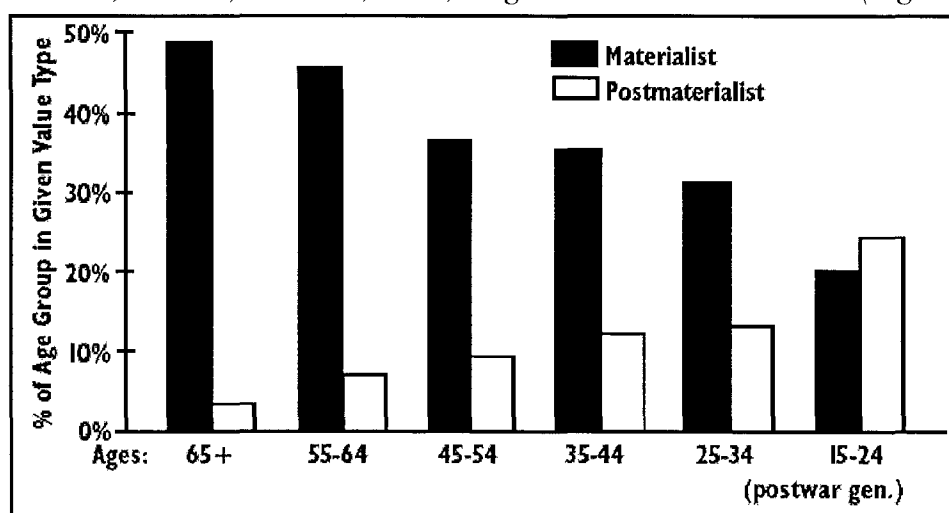
Jak vyplynulo z předchozí části, shromáždil k ověřování své teorie Inglehart se svými spolupracovníky na celém světě nesmírné množství empirického materiálu. Výsledky svých výzkumů pravidelně publikuje jak v časopisech, tak knižně. Korespondují získaná data s teorií “tiché revoluce”?

2.3.2.1 Rozdíly mezi generacemi

Inglehart nosnost svých hypotéz zkoumal poprvé v 70. letech v šesti státech Západní Evropy – ve Velké Británii, Francii, Západním Německu, Itálii, Belgii a Nizozemí. *Ve všech těchto zemích došlo v poválečném období k rychlému ekonomickému růstu. Poválečná prosperita se však neprojevila ve změně hodnot všech segmentů populace. V souladu s Inglehartovou hypotézou se v každé z těchto šesti zemí projeví očekávané rozdíly mezi generacemi.* (“Generacemi” zde Inglehart rozumí věkové skupiny uměle rozdělené po deseti letech.) V následujícím grafu jsou uvedeny poměry materialistických a postmaterialistických hodnot u různých věkových skupin. V grafu jsou sloučena data ze šesti výše uvedených států.

OBRÁZEK 1

Materialistické/postmaterialistické hodnoty podle věkových skupin mezi obyvateli Velké Británie, Francie, Německa, Itálie, Belgie a Nizozemí v roce 1970 (Inglehart 2000, str. 220).

Celkem je z grafu zřejmé, že čím je generace ve sledovaných státech starší, tím více je materialisticky orientovaná. V grafu jsou uvedeny pouze počty materialistů a postmaterialistů; typ hodnotově smíšený je vynechán. Je zřejmé, že například v kohortě nad 65 let převažují materialisté nad postmaterialisty v poměru cca 10 : 1. Celkově v roce 1970 převyšovali materialisté postmaterialisty v poměru 3,4 : 1. Postupně se tento poměr obrátil. K roku 1984

již činil 2 : 1 (Inglehart, 1985). K převaze postmaterialistů nad materialisty došlo poprvé u generací narozených po II. světové válce (v grafu věková skupina 15 – 24).

Trend v růstu postmaterialistických hodnot je zřejmý i z výzkumů, při kterých byla použita dvanáctipoložková baterie. Data z výzkumů provedených v letech 1973 a 1990 byla shromážděna v osmi státech západní Evropy a jasně ukazují na posun směrem k postmaterialistickým hodnotám. Během 17 let vzrostl celkový poměr postmaterialistů v uvedených zemích z 41% v roce 1973 na 54% v roce 1990.

TABULKA 1

Posun směrem k postmaterialistickým hodnotám: výsledky získané dvanáctipoložkovou baterií v letech 1973 a 1990 (Inglehart 1994, str. 339)

The Shift toward Postmaterialist Values: Results from the 12-Item Index in 1973 versus 1990			
COUNTRY	PERCENTAGE SCORING "HIGH" ON 12-ITEM INDEX^a		
	1973	1990	SHIFT
West Germany	25	53	+28
Italy	34	52	+18
Denmark	35	51	+16
Netherlands	53	69	+16
Britain	38	50	+12
Ireland	38	46	+8
France	50	58	+8
Belgium	51	55	+4
Mean	41	54	+13

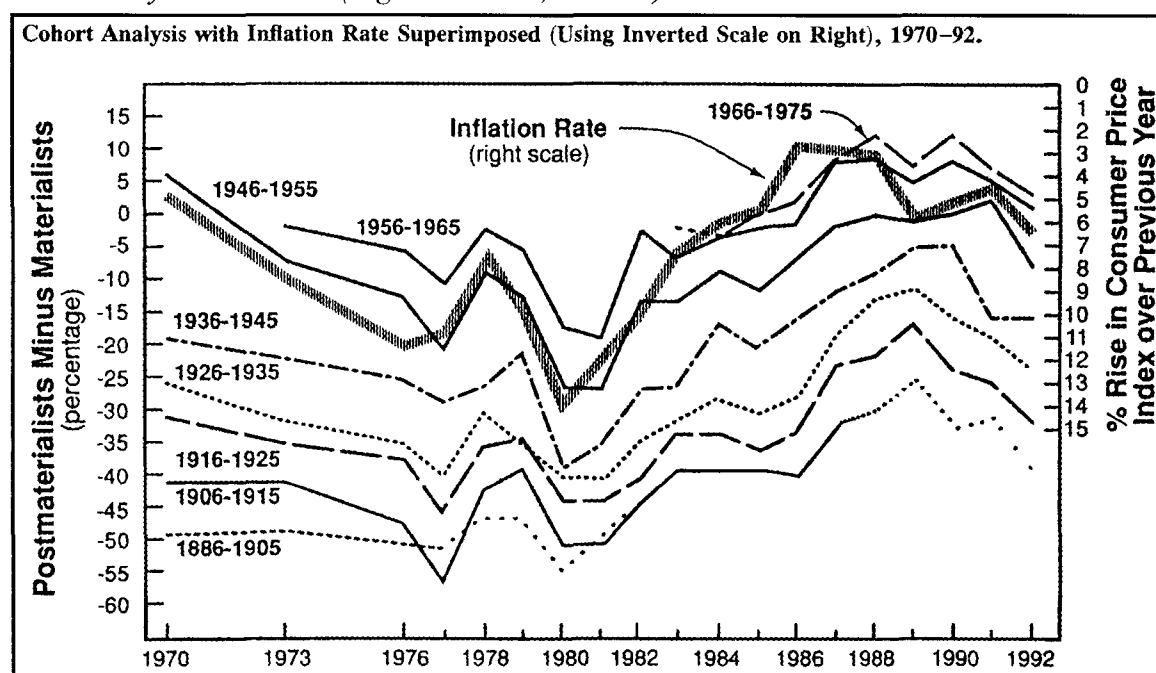
Source: 1973 European Community Survey and 1990 World Values Survey. ^aThis index is constructed by summing the scores from choosing the five postmaterialist goals, when a score of +2 is given if the given item is ranked highest in its group of four items, and a score of +1 is given if it is ranked second highest in its group. Scores on the resulting index range from 0 to 8; a "high" score is one of 4 or higher.

2.3.2.2 Střídání generací a změny v hierarchii hodnot ve společnosti

Interpretace výše uvedených poznatků plyne podle Ingleharta ze změny hodnot, která probíhá především v důsledku střídání generací. Někteří autoři namítají (Böltken a Jagodzinski, 1985, Van Deth, 1983), že rozdíly mezi starší a mladší generací jsou spíše vyvolány efektem životních cyklů než intergenerační změnou. Podle Ingleharta však tato hypotéza neodpovídá datům. Podle výsledků jeho výzkumů se lidé, kteří v mládí zastávali materialistické hodnoty, s přibývajícím věkem nestali více postmaterialistickými. Ke změně nedošlo ani v opačném směru. To dokazují podle Ingleharta například tato data:

OBRÁZEK 2

PDI v různých kohortách (Inglehart 1994, str. 342).

V grafu jsou uvedeny údaje o PDI (*percentage difference index*), který je definován jako rozdíl postmaterialistů a materialistů. Z grafu je patrné, že uvnitř generací jsou poměry postmaterialistů/materialistů takřka neměnné. Rozdíly jsou zjištěny především mezi generacemi. V ideálním případě by se neměly tyto křivky vůbec křížit. Rozdíly, k nimž dochází ve všech generacích, je nutno vysvětlit předchozími událostmi (tedy vlivem periody). Proto uvádí Inglehart v grafu rovněž údaj o aktuální míře inflace (silná čára).

V souladu se socializační hypotézou se příliš nemění hodnoty uvnitř generací, ale ke změně dochází mezi generacemi. Starší generace, preferující materialistické hodnoty, vymírají a jsou nahrazovány generacemi mladšími, které vyrůstaly v poválečném období ekonomických jistot a které se nyní orientují na postmaterialistické cíle.

Ke stanovení, do jaké míry probíhala v letech 1970 až 1984 generační výměna, byla použita oficiální statistická data jednotlivých zemí. Tak byl vypočítán počet dospělých v každé věkové kategorii. Z těchto dat vyplynulo, že například v roce 1970 bylo v Německu 83% dospělých, narozených před rokem 1946. Na konci roku 1984 už podíl této věkové kategorie v populaci činil pouze 57 %. K obdobným změnám došlo v Británii, Belgii a Itálii. V Nizozemí v roce 1970 kohorta narozených před rokem 1946 činila 76% dospělé populace, ale už jenom 49,7 % koncem roku 1984. Podobně tomu bylo ve Francii. Kohorty narozených po roce 1955 ještě nebyly v roce 1970 součástí dospělé populace. Do roku 1984 tyto skupiny tvořily 27% dospělé populace v Německu, Británii, Francii, Belgii a Itálii. V Nizozemí tvořily dokonce 30%. Více jak jedna čtvrtina dospělé populace byla v období let 1970 až 1984 ve všech šesti sledovaných zemích vystřídána.

Kromě společností s masivní emigrací a/nebo migrací je střídání populace v zásadě výsledkem střídání generací. Jak jednotlivé věkové skupiny stárnou, mohou měnit své hodnoty. Jestliže se během stárnutí nestanou více materialistickými, povede střídání generací k růstu postmaterialismu. Bez ohledu na to, že se neposunují k materialismu. Na druhou stranu, když se kohorty s věkem stanou více materialistickými, bude mít generační výměna na změnu hodnotové orientace vliv. I přes generační obměnu se nemusí po čase populace stát více postmaterialistickou, může se dokonce posunout směrem k materialismu. Dokonce i kdyby rozdíly v hodnotách mezi věkovými skupinami byly čistě výsledkem účinku životního cyklu, mělo by střídání generací vliv na rozdělení hodnot (Abramson a Inglehart, 1986).

K odhadu vlivu generační výměny použili Inglehart a Abramson algebraicky standardizovaný postup k určení účinku střídání generací na rozložení hodnot mezi dospělou populací (Abramson a Inglehart, 1986, 1987). Autoři porovnali aktuální změny, ke kterým docházelo mezi dospělou populací (v letech 1982, 1983 a 1984) se změnami, ke kterým by došlo, kdyby do populace nevstoupily žádné nové věkové kohorty a přitom by staré věkové kohorty nevymřely. Při porovnání takto uměle navozené situace a skutečného stavu došli k závěru, že v případě, kdy by k žádnému střídání generací nedošlo, by byly v celkovém rozložení hodnot patrné jen velmi malé změny. Na základě použití této metodologie lze tedy vyvodit závěr, že střídání generací má vliv na změnu hodnotové orientace a že tato obměna vytváří trend v posunu směrem k postmaterialistickým hodnotám (Abramson a Inglehart, 1987).

2.3.2.3 Vliv hodnot na chování

Inglehart se, coby politolog, věnuje především souvislostem hodnotové orientace s orientací politickou a politickým chováním. Stručně zde zmíním některé z těchto souvislostí.

Typ hodnot, na které klade člověk důraz, je spojen také s jeho politickým chováním, politickými postoji a preferencemi politických stran. Oba hodnotové typy, materialisté i postmaterialisté rozdílným způsobem vnímají různé aktuální společenské jevy. Podle Ingleharta respondenti, kteří vybírají postmaterialistické hodnoty, jsou politicky aktivnější, více se angažují v nekonvenčních politických aktivitách (účast na demonstracích, neoficiálních stávkách, peticích). Postmaterialisté se také více zajímají o otázky životního prostředí, podporují ženská hnutí, environmentální a mírová hnutí (Inglehart a Abramson, 1994). Podporují tedy takové politické strany, v jejichž programu je zabudována sociální změna. Dochází tak k paradoxní situaci, kdy dlouhodobá prosperita dává paradoxně vzniknout sociálním skupinám, které navzdory svému materiálnímu blahobytu nejsou subjektivně příliš spokojeni s kvalitou života, který žijí. Jako skupiny s vyhraněnými hodnotovými prioritami těžko nalézají uspokojení v prostředí, které se po desetiletí orientovalo především na ekonomický růst, ale nevěnovalo dostatečnou pozornost kvalitativním aspektům života společnosti (Rabušic, 1990). Takže i když postmaterialisté mají často vyšší socioekonomický status než materialisté, preferují disproporcionálně často levicové strany, čímž oslabují obvyklé spojení mezi socioekonomickým statusem a stranickou podporou. V evropských zemích i ve Spojených státech vedly tyto změny k bifurkaci politické levice (Abramson a Inglehart, 1986), která vedla ke vzniku nově definovaných levicových politických proudů. V 70. letech se ve Francii, Belgii, Nizozemí, Německu, Itálii, Lucembursku, Dánsku a Irsku na desetibodové stupnici s konci levice a pravice umístilo do levé poloviny největší procento čistého postmaterialistického typu (Inglehart, 1977).

Podle Ingleharta může sehrát významnou roli latentní funkce těchto hnutí, kterou by mohlo být uspokojení potřeby sounáleženosti. Podle Maslowa následuje tato potřeba v hierarchii potřeb jednotlivce poté, co byly uspokojeny fyziologické potřeby a potřeby jistoty. Uprostřed velkých, anonymních, byrokraticky orientovaných společností se mohou tato hnutí stát malými společenstvími, která jsou úzce svázána, protože mají vědomí radikálního odporu a izolace od obklopující společnosti. Takováto protestní hnutí, která jsou v radikálním konfliktu s vnějším prostředím, poskytují svým členům vědomí sounáležitosti (Inglehart, 1977). Po potřebě sounáležitosti jsou podle Maslowa dalšími prioritami potřeba sebeoceny a

seberealizace a naplnění intelektuálního a estetického potenciálu. Většina těchto hodnot odráží hodnoty, které vyznává nová levice. Toto hnutí reflektuje velký posun v důrazu na otázku životního stylu.

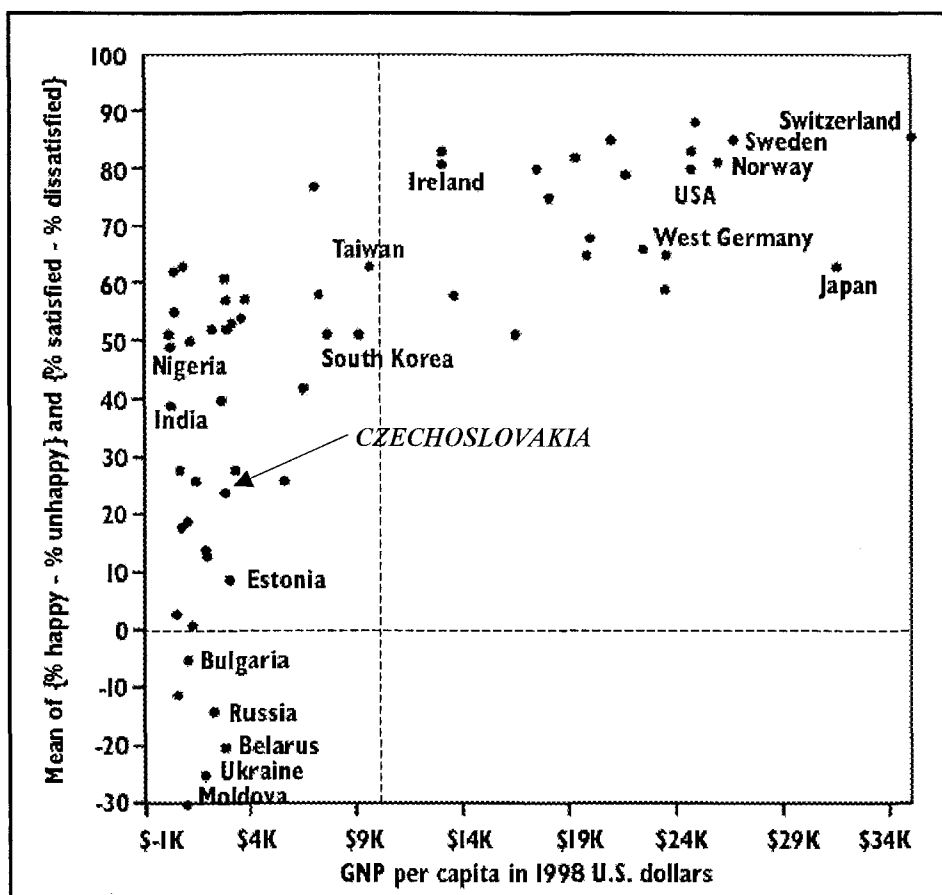
Výsledky výzkumů provedených v letech 1981 a 1990 dokumentují, že ve většině sledovaných zemí také postmaterialisté důvěřují většině institucí méně než materialisté. Obzvláště markantně se to projevuje u důvěry v policii, armádu, církve (Inglehart, 1997). Inglehart nachází podobnost mezi materialistickou hodnotovou orientací a konceptem autoritářství (Inglehart, 1971). Oba koncepty mají společné charakteristické znaky jak na individuální, tak společenské úrovni. Proto společně s posunem od materialistických k postmaterialistickým hodnotám dochází k transformaci od autoritářství k postupné demokratizaci.

2.3.2.4 Vliv ekonomického rozvoje na spokojenost se životem

Jak ukazují výsledky výzkumů celosvětového výzkumu hodnot, s úrovní ekonomického rozvoje společnosti jsou spojeny také interkulturní rozdíly ve spokojenosti se životem, v subjektivním pocitu pohody (*subjective well-being, SWB*). Posun od extrémní chudoby k prosperitě země má vliv na lidské štěstí. Tento proces však není lineární. Inglehart (2000) ukazuje, že *souvislost mezi PCGDP a spokojeností má podobu exponenciální funkce* (str. 217). Jakmile se stát dostane nad hranici cca \$10.000, jsou lidé v různých zemích relativně stejně spokojeni a další zvyšování GDP nemá na jejich spokojenost příliš velký vliv. Pod touto hranicí existují obrovské rozdíly ve spokojenosti, které však nevykazují téměř žádnou souvislost s GDP, které tedy nelze vysvětlit ekonomicky.

OBRÁZEK 3

Pocit osobní pohody podle úrovně ekonomického rozvoje (Inglehart, 2000, str. 217)

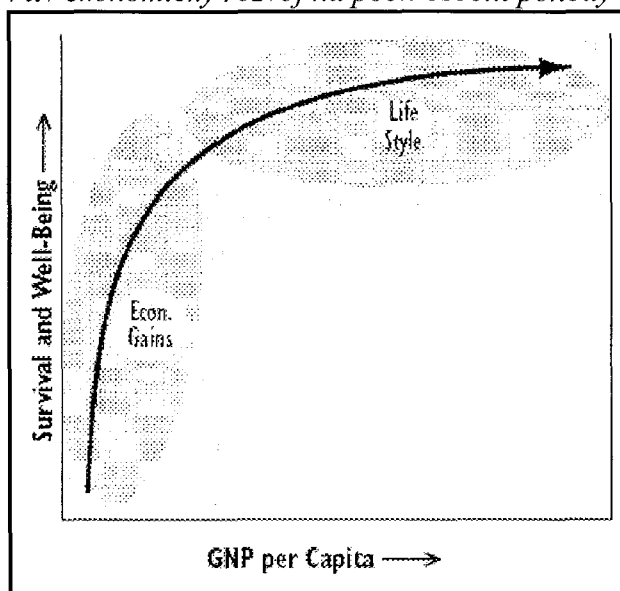
Inglehart (1990) tvrdí, že tato skutečnost odráží změnu hodnot spojenou s ekonomickým růstem. Ekonomický rozvoj však není jediným faktorem, který se podílí na úrovni subjektivního pocitu pohody. Ten může odrážet také historickou minulost společnosti. Prakticky všechny země, které zažily komunistickou vládu, vykazují relativně nízkou úroveň

životní pohody, a to dokonce i ve srovnání se zeměmi s mnohem nižší ekonomickou úrovní jako je Indie nebo Nigérie.

Podle Ingleharta má rané období ekonomického rozvoje zásadní vliv na spokojenost se životem. Společnosti mají v této fázi tendenci klást důraz především na ekonomický růst. Jakmile však dosáhnou určitého prahu, dochází k postupnému intergeneračnímu posunu v základních hodnotách společnosti. Obrázek 4 ilustruje situaci, která nastane. Společnosti v rané fázi ekonomického rozvoje zdůrazňují ekonomický růst za každou cenu. Nad určitou úrovní příjmu se křivka vyrovnává, společnosti začínají přikládat větší význam otázkám kvality života.

OBRÁZEK 4

Vliv ekonomický rozvoj na pocit osobní pohody (Inglehart, 2000, str. 219)

Výsledky srovnávacího výzkumu, který probíhal od roku 1981 ukazují, že výše příjmu hraje důležitou roli v začátcích ekonomického rozvoje než je tomu v pozdějších, již úspěšných fázích. Lidé z bohatších zemí jsou šťastnější než lidé ze zemí chudých. V rozvinutých industriálních společnostech zjišťujeme vzestup podílu obyvatelstva, které se považuje za velmi šťastné nebo velmi spokojené se životem jako celek. Mezi rozvinutými zeměmi neexistuje prakticky žádný vztah mezi úrovní příjmu a subjektivním pocitem pohody (Inglehart, 2000).

Překvapivá zjištění se týkají evropského kontinentu, na jehož severu je více spokojenosti, pohody než na slunném jihu. Subjektivní pocit pohody je nejsilnější ve skandinávských zemích (Dánsko, Norsko, Švédsko, Finsko, Island) spolu s Holandskem, Švýcarskem a Irskem, zemí se zřetelně nižší životní úrovní. Nižší míra pohody převládá v Německu, Francii a Itálii. Tuto jen „mírnou, průměrnou spokojenost“ (*moderately content*) sdílejí Američané a Kanaďané. Tento nezáviděníhodný stav myslí ale také charakterizuje iberský, přece jenom k západní Evropě počítaný svět. V Portugalsku úzkost, bolest, utrpení, tragédie jsou pojímány jako integrální záležitost celoživotní zkušenosti. Melancholie sice dovede kořenit duši, může být potentním impulsem ke značným výkonům v literatuře, v hudbě, ale národu se tím příliš štěstí nedodá.

2.3.2.5 Stabilní demokracie a kvalita života

Studie potvrzuje velkou vzdálenost mezi pocity životního uspokojení ve stabilních demokraciích na rozdíl od společností v autoritářských režimech a také režimech postkomunistických, v nichž se demokracie, slušnost a tolerance teprve začínají zabydlovat. Získaná data potvrzují závěr o tristním stavu ruské společnosti, jež se ocitla úplně na dně – ještě níž než Nigérie a Bangladéš.

V bývalém Sovětském svazu v roce 1990 poklesla prudce úroveň SWB, více jak polovina obyvatel byla nespokojena se svými životy jako celek. Úroveň SWB však nadále klesala i pádu komunistického režimu a v roce 1995 byla naprostá většina obyvatel nástupnických států nespokojena se svými životy.

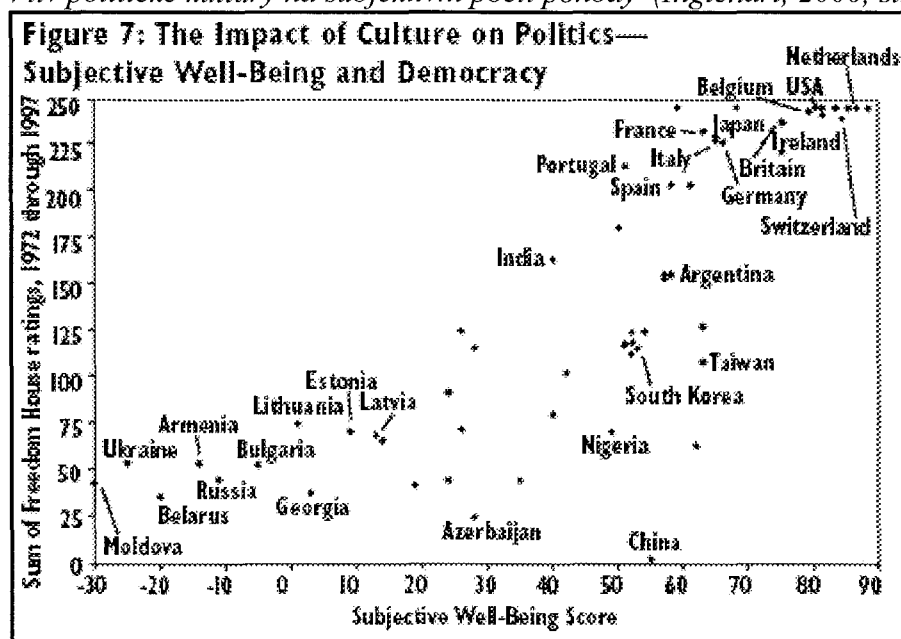
Hodnoty a postoje mají vliv na to, zda demokratické instituce v dané společnosti přetrvávají či nikoliv. V posledním desetiletí 20. století v „nových“ demokratických státech ve střední Evropě a východní Asii a bývalém Sovětském svazu proběhly první svobodné volby. To je ale jen jedna z podmínek k přijetí formální demokracie. Jinou otázkou zůstává dosažení stabilní demokracie.

Kromě institucionálních a systémových podmínek demokracie vyžaduje podporu ze strany svých občanů. Zatímco autoritářské systémy přežívají díky nátlaku, demokratické režimy musí být v očích svých občanů legitimní. Takový režim buduje na kapitálu podpory mas, která pomáhá přežít i špatné časy. Spokojenost se životem a pocitem pohody pak poskytuje relativně stabilní základ podpory daného typu režimu.

Obrázek 5 ukazuje úroveň subjektivního pocitu pohody ve více než 40 zemích. Společnosti s relativně vysokou úrovní subjektivního pocitu pohody jsou spíše stabilnější demokratické země.

OBRÁZEK 5

Vliv politické kultury na subjektivní pocit pohody (Inglehart, 2000, str. 227)

Tuto situaci by bylo možné interpretovat dvěma způsoby:

- 1) Demokratické instituce pozvedávají kulturní hodnoty, které se týkají sebevyjádření. Jinými slovy, demokracie dělá lidi bohatšími, šťastnějšími, tolerantnějšími, dává jim víru a vštěpuje post-materialistické hodnoty (přinejmenším u mladší generace). Tato interpretace poskytuje argument pro demokracii a naznačuje, že máme řešení pro většinu světových problémů: přijmout demokratické instituce a žít šťastně až do smrti. Bohužel zkušenosti většiny lidí z bývalého Sovětského svazu této interpretaci nedávají za pravdu. Od doby posunu k demokracii v roce 1991 se nestali bohatšími, šťastnějšími, důvěřivějšími, tolerantnějšími ani post-materialističtějšími. Celkově vzato se posunuli přesně opačným směrem.
- 2) Proces modernizace a post-modernizace postupně vede k sociálním a kulturním změnám, které dávají demokratickým institucím větší možnost přežít a vzkvétat. Demokracie však není něco, co může být jednoduše dosaženo přijetím spravedlivých zákonů. Je pravděpodobnější, že se bude rozvíjet za specifických sociálních a kulturních podmínek, kterým napomáhá ekonomický rozvoj.

Inglehart dochází k závěru, že ekonomický rozvoj napomáhá šíření post-materialistických hodnot, které dávají vysokou prioritu svobodě slova a politické participaci a je spojen s relativně vysokou úrovní subjektivního pocitu pohody. V dlouhodobé perspektivě má ekonomický rozvoj tendenci přinášet kulturní změny prospěšné demokracii. Tyto změny jsou součástí širšího procesu spojeného se vznikem post-moderních hodnot.

Téměř všechny demokracie mají vysokou úroveň subjektivního pocitu pohody. Téměř všechny země, které mají nízkou úroveň SWB jsou autoritářské. Lidé, kteří jsou spokojeni se svými životy budou pravděpodobněji podporovat demokratické instituce. Lidé se cítí lépe, když mají pocit, že žijí pod vládou, kterou si vybrali a kontrolují ji. Prostředí také dovoluje lidem, kteří dosáhli uspokojivé ekonomické úrovně, aby obrátili svoji pozornost k otázkám jako je životní prostředí nebo ženská práva.

2.4 Kritika

2.4.1 Kritika indexu materialismu/postmaterialismu

Vytvoření Inglehartova indexu vyvolalo velké spory. Harold D. Clarke spolu s dalšími svými spolupracovníky (Nitish Dutt a Jonathan Rapkin), stejně tak Darren Davis a Christian Davenport zastávají názor, že index měří pouze stávající politické otázky a tvrdí, že růst míry inflace by vedl k vzestupu materialismu, zatímco vzestup nezaměstnanosti by vedl k růstu počtu postmaterialistů a smíšených typů (Abramson et al., 1997, Clarke et al., 1999, Davis a Davenport, 1999). Je to proto, že vyšší nezaměstnanost (která není v Inglehartově baterii zahrnuta), způsobuje nižší míru inflace. Clarke, Dutt a Rapkin tvrdí, že v obdobích vysoké nezaměstnanosti mají dotazovaní tendenci vybírat postmaterialistické cíle. Respondenti, kteří se obávají nezaměstnanosti, jsou nuceni vybírat mezi položkami, kterých se obávají méně. Následkem toho mohou být klasifikováni jako postmaterialisté nebo jako hodnotově smíšené typy. Dlouhodobý posun k postmaterialismu v západní Evropě je tak výsledkem rostoucí úrovně nezaměstnanosti v posledních desetiletích (Clarke et al., 1997). Za použití multinominálního logitového modelu se snaží tito autoři rovněž ukázat, že na index mají rovněž vliv proměnné jako vzdělání, gender a příjem (Clarke et al., 1999; Inglehart a Abramson, 1994).

Ve své studii o USA Darren Davis a Christian Davenport uvádějí dva testy, které mají doložit neadekvátnost Inglehartova indexu. Testují, zda se výsledky dotazování liší od náhodných odpovědí. Na základě získaných výsledků usuzují, že se vzorec individuálních odpovědí na post-materialistické/materialistické otázky signifikantně neliší od odpovědí, které byly náhodně předpokládány. Současně také namítají, že Inglehartův index nemůže být použit k předpovědi postojů ke společenským nebo politickým otázkám (Davis a Davenport, 1999).

Inglehart si je vědom všech metodologických výhrad a diskusí, které na toto téma probíhají. Je však přesvědčen, že inkonzistence nalézané v datech výzkumů postojů a hodnotových orientací, nejsou způsobeny tím, že lidé nemají zformulovány hodnotové preference, a odpovídají proto jen nahodile, nýbrž proto, že výzkumný instrument je nedokonalý z hlediska jeho schopnosti přesně měřit (Rabušic, 1990).

Abramson a Inglehart připouštějí, že rostoucí inflace má krátkodobý účinek na pokles postmaterialismu. Trvají však na tom, že myšlenka pozitivního vztahu mezi nezaměstnaností a postmaterialismem je nepodložená a vytvořený model, jehož pomocí se Clarke, Dutt a

Rapkin snaží doložit pozitivní vztah mezi nezaměstnaností a postmaterialismem, považují za spekulativní (Abramson et. al., 1997).

I přes tyto a další kritiky má Inglehartův index měření postmaterialistických a materialistických hodnot mnoho zastánců, i když s jistými připomínkami. Souhlasí s Inglehartovým tvrzením o vzestupu post-materialistických hodnot, ale namítají, že tento trend je pomalejší, než Inglehart předpokládá. Stejně tak v některých případech kritizují index pro jeho matení spočívající v záměně hodnot s problematikou, ke které se měli respondenti vyjádřit (Hansen et al., 2003).

2.4.2 Kritika interpretace výsledků získaných škálou

Scott C. Flanagan v souvislosti se svými výzkumy změny hodnot a jejich vlivu na politické chování a politické preference přichází s odlišným konceptem. Ve své hodnotové typologii odlišuje tři hodnotové typy (Inglehart a Flanagan, 1987). Pro postmaterialistické hodnoty používá termín *liberální* či *libertariánské (libertarian)*. Takto orientovaní jedinci podle něj kladou důraz na ochranu životního prostředí, rovnoprávnost, kvalitu života, politickou svobodu a participaci. V zásadě se tedy shoduje s Inglehartovou koncepcí *postmaterialisticky* orientovaných jedinců. *Materialisté* ve Flanaganově konceptu jsou ti, kteří ve svém žebříčku hodnot kladou na první místa stabilní ekonomiku, ekonomický růst, boj proti růstu cen. Navíc však na individuální úrovni (*private domain*) preferují jisté a vysoce oceněné zaměstnání, adekvátní bydlení a pohodlný život. Tento soubor cílů označuje Flanagan jako *autoritářsky* orientované hodnoty. Tato autoritářská orientace tvoří široký rejstřík hodnot, který spolu se zájmem o bezpečnost a pořádek zahrnuje také respekt k autoritám, disciplině, patriotismu a intoleranci k menšinám, konformitu a podporu tradičních náboženských a morálních hodnot.

Zatímco Inglehart pracuje pouze s jednou dimenzí, Flanagan definuje dvě odlišné dimenze, ve kterých se mění hodnoty. První dimenze se týká rozložení hodnot, na základě kterých identifikuje materialisty a “nematerialisty” (*nonmaterialists*) a tím zastávce “staré politiky” od “nové politiky”. Materialisté mají tendenci spojovat politiku s ekonomickými zájmy, což koresponduje se zájmy tradičních pravicových a levicových stran. Naopak “nematerialisté” zdůrazňují buď autoritářské nebo “libertariánské” hodnoty, tedy hodnoty, které zastávají hnutí nové levice a nové pravice.

Druhá dimenze se dotýká rozdělení hodnot nematerialisticky orientovaných typů. Autoritářské typy se přiklání k nové pravici vyznačující se nacionalistickými tendencemi (antifeministická hnutí, podpora tradičních morálních a náboženských hodnot, patriotismus, právo a pořádek, nesouhlas s imigrací a právy menšin, respekt k tradičním symbolům). Indeterministicky orientovaní jedinci oproti tomu spíše podporují novou levici a důraz kladou na hodnoty, které Inglehart označuje jako postmaterialistické.

Podle Flanagana směřuje Inglehart na pólu *materialismu* teoreticky i empiricky dva nesourodé pojmy – **materialismus a autoritářství**. Materialismus se v pojetí Flanagana týká pouze ekonomické sféry; jde o důraz na stabilní ekonomiku, ekonomický růst, boj s inflací, vlastní lukrativní zaměstnání atp. Oproti tomu se autoritářství týká otázek bezpečí, řádu, boje se zločinností, disciplíny, netolerantních postojů k etnickým menšinám, podpory tradičních a religiózních hodnot atp.

Postmaterialismus je podle Flanagana tak trochu “misnomer” pro **liberální** orientaci, již charakterizují osobní svoboda, svoboda projevu, otevřenost pro nové myšlenky, snaha o seberealizaci, zlepšování životního prostředí a kvality života atp.

Podle Flanagana jde o dvě relativně nezávislé dimenze:

- 1) liberalismus–autoritářství
- 2) materialismus–nematerialismus.

2.4.3 Ke genezi hodnot: vliv vzdělání na hodnoty

Četné analýzy ukazují, že vzdělání se řadí spolu se zaměstnáním, náboženským vyznáním, úrovní příjmů a věkovou kategorií k důležitým faktorům, které mají vliv na hodnotovou orientaci. Inglehart je přesvědčen, že *vzdělání je indikátorem blahobytu* rodiny respondenta v době jeho formativních let (Inglehart, 1977). A to ze dvou důvodů. Prvním z nich je, že ekonomicky více zajištěné rodiny mají tendenci poskytovat svým dětem lepší vzdělání, než rodiny hůře ekonomicky zajištěné. Druhým důvodem je, že mladší generace již dospívali v prosperujících společnostech, které poskytují více možností vzdělávání.

Raymond M. Duch a Michael A. Tylor (Duch a Tylor, 1993) tvrdí, že formální vzdělání a ekonomické podmínky jsou hlavními faktory, které utváří hodnoty jedince, avšak že ekonomické podmínky, za kterých jedinec během svých formativních let dospíval, mají jen

malý vliv na jeho pozdější hodnotovou orientaci. Připouštějí silnou korelaci mezi hodnotami a úrovní vzdělání a tvrdí, že tento vztah může být způsoben tím, že:

- 1) vzdělávací instituce mají inherentní tendenci vštěpovat liberální hodnoty,
- 2) vyšší vzdělávání vystavuje studenty vlivu oficiálních norem upřednostňujících demokratické hodnoty, tzn. že přivádí studenty do prostředí, ve kterém demokratické hodnoty dominují.

Abramson a Inglehart souhlasí, že materialistické / postmaterialistické hodnoty jsou úzce spjaty s úrovní vzdělání. Ale vzdělání je podle nich komplexní proměnná která je ovlivněna více faktory. Je třeba vzít v úvahu také například respondentův socioekonomický status, socioekonomický status rodiny respondenta během jeho formativních let, historické období, ve kterém se jedinec narodil a byl vzděláván, stupeň úrovně znalostí a dovedností, kterého respondent dosáhl a rovněž úroveň vědomostí dosažené od té doby, kdy mu jeho znalosti a dovednosti umožnily tyto vědomosti si osvojovat (Abramson a Inglehart, 1994).

3. Russell W. Belk

Vývoj společností směřuje k neustále vyšší nabídce nejrůznějších statků. Současně s tím se mění i samotný člověk. Mezi historiky není shoda v tom, kdy a kde se poprvé objevil *mechanismus hledání štěstí prostřednictvím spotřeby* těchto statků – tedy mechanismus, který se označuje jako materialismus. Podle některých autorů k tomu došlo v průběhu 15. až 16. století v Evropě, podle jiných v průběhu 19. až 20. století v USA. Přes tyto názorové rozdíly se však experti shodují v tom, že svého maxima dosáhl tento trend v industriálních a postindustriálních společnostech. A i když někteří autoři ukazují, že se vysoká míra spotřeby vyskytovala snad ve všech společnostech, argumentují jiní, že až v posledních stoletích se stala tato spotřeba *masovým jevem*. Zvyšování reálných mezd a zvyšování dostupnosti nejrozmanitějších výrobků a služeb umožnilo zvýšení materialistické orientace nejen v USA, ale i v jiných zemích.

Kromě rozdílů mezi různými historickými etapami a různými zeměmi existují rozdíly i uvnitř těchto zemí, dané kulturními faktory. Například všechna velká světová náboženství kritizují nestřídmý životní styl a nabádají k asketismu (Belk, 1983).

3.1 Materialismus jako osobnostní rys – teoretické vymezení

I u Belka (1983) představuje materialismus hledání štěstí a spokojenosti v nabývání a vlastnění statků. Tento autor však předpokládá, že se lidé liší v tom, jaký význam přikládají světským statkům nejen v různých historických etapách a v různých kulturách, ale rovněž v jedné etapě a v jedné kultuře mezi sebou. Někteří lidé jsou posedlí materiálními statky, jiní je takřka zcela ignorují. Belk definuje materialismus jako „... důležitost, již jedinec přikládá světským statkům.“ Vlastnictví a statky definuje jako „věci, které označujeme jako moje/naše“ (Belk, 1988). Mezi tyto „světské statky“ patří především *materiální objekty*, ale rovněž některé *zážitky*, které si člověk nenechá vzít (loňská dovolená), *symbols* (například jméno nebo titul) a rovněž někteří *lidé*, s nimiž se nějakým způsobem ztotožňuje (moje dítě, moji zaměstnanci atd.). „Při nejvyšších úrovních materialismu zaujímají tyto statky v místě jedince ústřední místo a on věří, že jsou nejvyšším zdrojem spokojenosti nebo nespokojenosti“ (Belk 1985,).

Belk chápe materialismus jako *osobnostní rys*. Materialismus je do značné míry připisován inherentním (vnitřním, vrozeným) individuálním rozdílům v osobnosti. Čím výše je někdo na škále materialismu, tím více materialistickou osobou je.

Tento rys sestával původně ze tří dimenzí: sklonu k vlastnictví, závistivosti a nešlechtnosti (nepřejícínosti). V roce 1990 přiřadil s Gerovou (Ger a Belk, 1990) k těmto třem rysům ještě čtvrtý, jímž je hmatatelnost. V soudobém pojetí je **materialistický člověk takový** člověk, který má **silné vlastnickými sklony**, je **nešlechtný** či **nepřejícíný** (nerad dává nebo se dělí o to, co má), **závistivý** (špatně snáší, když druzí mají více než on) a má tendenci i svým zážitkům dát formu, již lze vlastnit, tedy učinit je **hmatatelnými**. Ačkoliv jde podle Belka o teoreticky nezávislé rysy, vyskytují se empiricky podle této koncepce spolu, tj. tvoří jakýsi syndrom či “megarys” – materialismus. Belk chápe materialismus jako proces definování sebe sama prostřednictvím vlastnění věcí.

V následujícím textu se nejprve věnuji těmto osobnostním rysům a jejich operacionalizaci. Po té se věnuji otázce psychometrických vlastností Belkova dotazníku a hlavních empirických zjištění.

3.1.1 Vlastnické sklony, majetnictví (possessiveness)

Vlastnické sklony definuje Belk jako tendenci mít pod kontrolou nebo v osobním vlastnictví (ownership) to, co člověku patří, tj. “světské statky”. Majetek musí být přiměřeně hmatatelný (včetně peněz, smluv, peněžních obligací a podílů či pozemků), ale může zahrnovat i určité zážitky (např. o dovolené jsem byl tam a tam, dělal jsem to a to), symboly (např. jméno, erby či tituly) a dokonce jiné osoby (tam, kde existuje identifikace s někým nebo ovládnutí těchto osob – můj zaměstnanec / přítel / dítě / právník) (Belk, 1985).

Ve své dřívější práci (1984) Belk rozlišoval mezi majetnictvím (*possessiveness*) a získáváním majetku (*acquisitiveness*) podle toho, zda vztah jednotlivce k objektu předchází *získávání* nebo po něm následuje. Majetnictví viděl jako vztah k předmětům po jejich dosažení, zatímco získávání znamenalo vztah k objektům před a během jejich získávání. Toto rozdělení koresponduje s Freudovou teorií. Tyto dva rysy mají ve freudiánské psychologii rozdílné motivační základy. *Získávání* je podle Freuda výsledkem orální fixace zapříčiněné odepíráním matčina mléka nebo předčasným odstavením. *Majetnictví* na druhé straně Freud viděl jako výsledek anální fixace zapříčiněné předčasným nácvikem čistotnosti. Empirické analýzy však toto rozlišení nepotvrdily, ukázalo se, že *získávání* lze chápat jako mírnou formu *sklonu k majetnictví* či *vlastnických sklonů*.

Materialistický člověk se obává ztráty svého majetku, ať již by k němu došlo vlastním zapříčiněním či zapříčiněním někoho jiného. Dává přednost větší kontrole nad věcmi, které vlastní. Charakterizuje ho touha vlastnit, neomezeně disponovat. Má sklon věci spíše schraňovat a uchovávat, než je vyhazovat. Má také tendenci své zážitky činit „hmatatelnými“ prostřednictvím fotografií, suvenýrů a jiných upomínek, které mohou být uchovávány a demonstrovány.

K teoretickým doménám tohoto rysu tak patří především tyto tři:

- touha po *vysoké míře kontroly* nad statky spíše než po nižší míře kontroly (tj. například v podobě pronájmu, zápůjčky, leasingu atp.)
- *obavy ze ztráty* těchto statků
- tendenci *zabezpečovat*, schovávat, šetřit atp. tyto statky, nikoli se jich zbavovat.

Protože touha mít své prostředí pod kontrolou je v Západních společnostech poměrně silná, mohou být tyto sklony kulturně schvalovaným rysem.

3.1.2 Nešlechtnost (nongenerosity)

Velkorysost, štědrost či šlechtnost (*generosity*) zahrnuje ochotu dávat a dělit se, případně sdílet své statky s druhými.

V kontextu materialismu definuje Belk (1984) *nešlechtnost* jako protipól šlechtnosti, jako neochotu *dávat* někomu svůj majetek nebo ho s někým sdílet a jako nechuf' či odpor k *půjčování* svého majetku jiným.

Některé přístupy vidí *nešlechtnost* a *vlastnické sklony* jako aspekty jednoho rysu – *lakomosti* (*avariciousness*). Belka však dovedly analýzy k závěru, že jde o dva rozdílné rysy. Podle jeho soudu je nešlechtnost rys nezávislý na sklonech k vlastnictví, i když se v něčem podobají: vlastnické sklony jsou touhou držet, co mám, nešlechtnost je neochota dát své statky druhým nebo se s nimi o ně dělit. Mohu být silně majetnický vůči svým věcem a reagovat velmi negativně, bere-li si je někdo bez mého dovolení, avšak současně je mohu o své vůli druhému šlechtně půjčit nebo darovat. Rodiče mohou být například vlastníctví vůči svému majetku či půdě především proto, aby později tyto mohly být sdíleny či předány jejich dětem. Sklony k vlastnictví a šlechtnost (štědrost) se zde tedy nevyklučují.

K teoretickým doménám tohoto konstruktů patří zejména

- neochotu někomu něco darovat nebo zapůjčit
- neochotu sdílet své statky s druhými
- záporný postoj k charitativní činnosti.

Protože jde pouze o materiální nešlechtnost, *nepatří* sem podle Belka (1984) neochota věnovat nebo sdílet svůj čas, vědomosti, dovednosti a jiné *nemateriální* statky.

3.1.3 Závistivost (envy)

Závistivost (envy) je prožitek nelibosti a zlé vůle tehdy, jestliže nás někdo jiný předčí v míře štěstí, úspěchu nebo prestiže (uznání), nebo vlastní-li něco, co pokládáme za žádoucí. Závist se opět může týkat věcí, zážitků nebo lidí.

Závistivost je teoreticky odlišitelná od žárlivosti, i když bývají tyto dva pojmy často zaměňovány: závistivost se týká statků druhých, žárlivost statků vlastních. Belk podřazuje žárlivost pod obecnější pojem vlastnických sklonů.

Stejně jako vlastnické sklony a nešlechtnost je *závistivost* definována jako osobnostní rys, nikoli postoj vůči konkrétní osobě a majetku. Závistivý člověk si přeje vlastnit věci, zážitky, zkušenosti, či osobu někoho jiného. Závistivá osoba má odpor k těm, kteří vlastní žádoucí objekty (Belk, 1984b) a cítí se být osobně ponížena faktem, že někdo jiný objekt vlastní, zejména tehdy, je-li podle něj osobou, která si tento objekt nezasluhuje.

Tradičně je *závistivost* považována za destruktivní rys, který motivuje v extrémních situacích k vandalismu, vraždě, zhářství, krádeži, cizoložství. Existují však také názory, že jde o užitečný rys, který motivuje k dosažení žádoucího objektu.

Konstrukce "závistivého člověka" zahrnuje především

- touhu po statcích druhých, ať již jde o statky hmotné nebo nehmotné
- neobliba až nenávist lidí, kteří – na rozdíl od něj – vlastní žádoucí statky
- pocity osobního ponížení skutečností, že někdo druhý vlastní něco, co on nemá, a to zejména tehdy, domnívá-li se, že si tyto statky zaslouží více než druhý.

3.1.4 Hmatatelnost (tangibility)

Ke třem dimenzím *vlastnění*, *závisti* a *nešlechtnosti* byla ve druhé verzi dotazníku přidána dimenze čtvrtá, zvaná *hmatatelnost* (tangibility), později konzervace či *zachování* (conservation).

Protože je za potenciální statky možno pokládat i zážitky, patří mezi materialistické rysy i tendence učinit tyto zážitky hmatatelnými, tj. přeměnit je do podoby, již lze nějakým způsobem vlastnit. Tato dimenze materialismu tedy spočívá v tendenci *proměňovat zážitky do materiální podoby*. Příkladem může být pořizování fotografií během prázdnin či dovolené, uchovávání suvenýrů a zhotovování diapozitivů míst, které byly navštíveny a v této formě mohou být vlastněny a případně prezentovány ostatním.

Hmatatelnost (tangibility) je tedy definována jako *konverze zážitku do materiální podoby*.

3.2 Operacionalizace materialismu jako osobnostního rysu

Belk vyvinul postupně dvě škály materialismu.

3.2.1 I. VERZE ŠKÁLY

Pro každý materialistický rys bylo na počátku formulováno 30-35 tvrzení. Po předběžném testování na vzorku 237 studentů byl následně vybráno 24 položek (Belk, 1984) seskupených do tří subškál. Položky byly předloženy 338 respondentům z 5 souborů (studenti ekonomie, dělníci, studenti církevní školy neuniverzitního typu, sekretářky pojišťovací společnosti).

K odpovědi byly použity pětistupňové Likertovy škály (rozhodně souhlasím až rozhodně nesouhlasím).

* = obrácené skóre

3.2.1.1 Škála vlastnických sklonů

1. Půjčení nebo pronájem automobilu je pro mě zajímavější než jeho vlastnění *
2. Mám tendenci být závislý na věcech, které bych měl pravděpodobně vyhodit.
3. Rozčílím se, když mi někdo něco ukradne, i když věc měla malou finanční hodnotu.
4. Nejsem příliš rozčílen, když něco ztratím *
5. Zamykám věci méně než ostatní lidé *
6. Věci které potřebuji spíše kupuji, než abych si je půjčoval od někoho jiného.
7. Bojím se, že mi lidé vezmou můj majetek.
8. Když cestuji, rád pořizuji fotografie.
9. Nikdy nevyhazují staré fotografie nebo momentky.

3.2.1.2 Škála nešlechtnosti

1. Jsem rád, když mám doma hosty *
2. Mám radost, když se mohu podělit o své věci *
3. Nerad půjčuji věci, ani dobrým přátelům.
4. Dává smysl zakoupit sekačku dohromady se sousedem a dělit se s ním o ni *
5. Nevadí mi vozit ty, kteří nemají automobil *
6. Nemám rád nikoho doma, když tam nejsem.
7. Rád dávám věci charitě *

3.2.1.3 Škála závistivosti

1. Vadí mi, když vidím lidi, kteří kupují věci, které chci.
2. Neznám nikoho, kdo by měl manžela/manželku nebo stálou známost, kterou bych chtěl mít *
3. Když přátelé uspějí u konkurzu lépe než já, mám z toho obvykle radost *
4. Velmi bohatí lidé si často myslí, že jsou příliš dobří na to, aby mluvili s průměrnými lidmi.
5. Existují určití lidé, se kterými bych chtěl obchodovat.
6. Když mají přátelé věci, které si nemohu dovolit, vadí mi to.
7. Nezdá se mi, že dostanu, co ke mně přichází (?)
8. Když holywoodským hvězdám nebo prominentním politikům někdo něco ukradne, velmi je lituji .*

Cílem tohoto výzkumu bylo současně prověřeni reliability a validity škály.

Hypotézy

- Dělníci budou vykazovat nejsilnější tendenci ke „kompenzačnímu konzumu“. Podle sociologů se tento materialismus vyskytuje mezi jedinci, jejichž mobilita profesního statusu je znemožněna buď určitou zaujatostí, nebo nedostatkem znalostí. Vlastnění materiálních statků zde nahrazuje pracovní úspěch.
- Skupina studentů z církevních institucí se umístí nejnižší na škále materialismu, protože organizovaná náboženství stojí obecně v opozici k materialistickým postojům a praktikám (Belk, 1983).
- U ostatních skupin se očekávalo, že se umístí na středu materialistické škály.

Výsledky

Celkově se skupina dělníků umístila nejvýše a studenti z církevní školy nejnižší na škále materialismu, tak jak bylo očekáváno. Výjimkou byla pouze skupina sekretářek, která se umístila na subškále závistivosti níže, než studenti církevní školy.

Získané výsledky byly dále zkoumány ve vztahu k dalším proměnným jako je pohlaví, věk a ve vztahu ke spokojenosti se životem.

Zatímco skóre na škále vlastnických sklonů a nešlechtnosti se nijak nelišilo mezi muži a ženami, byly ženy signifikantně méně závistivé než muži (průměrná hodnota 20,2 oproti 22,5

u mužů). To vysvětluje anomálii v testech validity, kdy sekretářky (jako jediná skupina zastoupená pouze ženami) měla nejnižší průměr na této škále.

U dvou ze tří rysů materialismu byl také zjištěn signifikantní vztah k věku (závist, nešlechtnost). Závistivost vykazuje s věkem mírně negativní vztah, zatímco nešlechtnost ukazuje s věkem mírně pozitivní korelaci. Vztah mezi závistí a věkem však očividně slábne, což může být vysvětleno dosažením materiálních cílů, přizpůsobením materiálních cílů finančním prostředkům, nebo dosažením bodu, kdy člověk přikládá materiálním statkům menší důležitost.

Pro měření vztahu mezi materialismem a pocitem štěstí a spokojenosti byly použity dvě odlišné škály. U obou škál, byl zjištěn negativní vztah se všemi třemi rysy materialismu (Belk, 1984, str. 295).

TABULKA 2

Korelace mezi materialistickými rysy a štěstím a spokojeností

	P	NG	E
štěstí	-0,08	-0,31***	-0,30***
spokojenost	-0,10*	-0,15**	-0,30***

Výsledky ukazují, že materialismus koreluje se štěstím a spokojeností záporně, že tedy čím více jsou lidé materialističtí, tím méně jsou šťastní a tím méně jsou spokojeni se svým životem. Tato zjištění platí především pro závistivost a nešlechtnost. Vlastnické sklony se štěstím příliš nesouvisí. To je v souladu s výsledky výzkumů Csikszentmihalyioho a Rochtberg-Haltona (1981), které ukazují, že někteří velmi šťastní lidé nemají takřka nic a navíc na tom málu, co mají, příliš nelpí; jiní velmi šťastní lidé naopak mají značné množství materiálních statků a silně na nich lpí.

Tato zjištění poskytují důkaz o tom, že materialističtí lidé nemají tendenci být šťastní. Na základě těchto zjištění se zdá, že závist je opravdu destruktivním rysem. Lidé, kteří přikládají důležitost honbě za bohatstvím a vlastnictvím, vykazují nižší pocit životní pohody než ti, kteří nikoli. Ve srovnání s lidmi málo materialistickými jsou zejména *nešlechtní a závistiví lidé* méně šťastní a méně spokojeni se svými životy.

3.2.2 II. VERZE ŠKÁLY

Důvody zavedení modifikované verze dotazníku: Materialismus je považován za rys, který dosáhl v západním industriálním a postindustriálním životě významného postavení. Podle některých kritiků (Wallendorf a Arnold, 1988) jsou původní škály vytvořené Belkem (1985) vhodnější spíše pro USA než pro jiné země. Belk se v reakci na uvedené kritiky pokusil o nápravu testováním modifikované verze těchto škál (Ger a Belk, 1990). Pro účely interkulturního srovnání byly některé z původních položek modifikovány a některé položky přidány.

Ke třem dimenzím *vlastnění*, *závistivosti* a *nešlechtnosti* byla rovněž přidána dimenze čtvrtá, nazvaná *hmatatelnost* (tangibility), později nazvaná *zachování* (conservation). Tato dimenze může být definována jako *přeměna zážitku v materiální formu*. Příkladem může být pořizování fotografií během prázdnin či dovolené, uchovávání suvenýrů a zhotovování diapozitivů míst, které byly navštíveny a v této formě mohou být prezentovány ostatním.

Dotazník sestává z 34 položek. K odpovědi jsou opět používány pětistupňové Likertovy škály (rozhodně souhlasím až rozhodně nesouhlasím).

* = obrácené skóre

3.2.2.1 Škála vlastnických sklonů

1. Rozčílí mě, když mi někdo něco odcizí, i když to má malou finanční hodnotu.
2. Nemám rád doma někoho, pokud tam nejsem.
3. Pronájem bytu je pro mě přitažlivější, než jeho vlastnění.*
4. Příliš mě nevyvede z míry, když něco ztratím.*
5. Nikdy nevyhazuji staré fotografie nebo momentky.
6. Méně než jiní lidé zamykám své věci.*
7. Raději bych si koupil něco, co potřebuji, než abych si to vypůjčil od někoho jiného.

3.2.2.2 Škála nešlechtnosti

1. Mám rád, když mám doma někoho na návštěvě.*
2. Mám radost, když se mohu s někým podělit o své věci.*
3. Nerad půjčuji věci, dokonce ani svým přátelům.
4. Když se přátelům vede v soutěži lépe než mě, mám z toho radost.*
5. Dělán si starosti, aby mě druzí nepřipravili o to, co mám.
6. Rád dávám věci na charitativní účely.*

3.2.2.3 Škála závistivosti

1. Existují lidé, se kterými bych si rád vyměnil místo.
2. Nezdá se mi, že dostanu co ke mně přichází.
3. Jestli si musím vybrat mezi tím, zda něco koupím sám sobě, nebo někomu, koho mám rád, dám přednost koupí pro sebe.
4. Trápí mě, když vidím lidi, kteří si kupují cokoli chtějí.
5. Lidé, kteří jsou velmi bohatí si často myslí, že jsou příliš dobří na to, aby mluvili s průměrnými lidmi.

3.2.2.4 Škála hmatatelnosti

1. Mám tendenci viset na věcech, které bych měl pravděpodobně vyhodit.
2. Rád fotografuji, když cestuji.
3. Mám spoustu suvenýrů.
4. Raději dávám dárky, které vydrží, než abych někoho vzal na večeři.
5. Rád sbírám věci.

K validizaci realizoval Belk s Gerovou výzkum v několika různých kulturách. Vzorek tvořilo 405 univerzitních studentů z USA, Německa, Francie Velké Británie a Turecka.

Ve výzkumu byl použit dotazník sestávající ze tří částí. První část dotazníku sestává z 34 položek, které jsou zaměřeny na měření materialismu. Druhá část sestává z otevřených otázek. Poslední část dotazníku vyjmenovává 20 produktů/služeb (nebo zkušeností jako je univerzitní studium, prázdniny, odpočinek); respondenti se mají vyjádřit, zda si myslí, že položky představují luxus nebo nezbytnou potřebu (nezbytnost). K odpovědi byly použity pětistupňové Likertovy škály.

Výsledky ukazují, že přes pokus vytvořit reliabilní a interkulturně validní škálu materialismu je výsledná škála stále více reliabilní ve Spojených státech a Evropě než v Turecku. V Turecku byla reliabilita vyšší ve více kosmopolitním prostředí Istanbulu, v jiných městech byla nižší. Toto zjištění je konsistentní s pohledem na stávající koncepce a měření materialismu vycházející ze zemí Evropy a Severní Ameriky. Nicméně toto zjištění neneguje aplikaci škál jinde. Hlavním důvodem patrně je, že materialistická konzumní kultura vzešla z rozvinutého světa, ale je následována ve velké míře v zemích „Třetího světa“ (Belk, 1988). Díky prostředkům, jako jsou masmédiá, turismus a mezinárodní obchod, se začíná v těchto zemích utvářet konzumní kultura a touha po konzumním zboží, která má za následek, že jsou materiální statky jako symbol bohatství a statusu upřednostňovány před zajištěním základních prostředků obživy.

Ve výzkumu byl turecký vzorek nejvíce materialistický ze všech jak s ohledem na výsledek materialistické škály, tak i na počet položek považovaných jako nezbytnost. Výsledek ukazuje, že Turkové jsou nejvíce vlastníčtí, závistiví a nejvíce materializují své zážitky. Ale současně jsou také nejvíce štedří. USA zaujímá druhé místo na škále „závisti“ a spolu s Anglií a Francií v „hmatatelnosti“. USA se umístily nejvýše na škále nešlechtnosti a jako druhé za Evropou (kromě Francie) ve sklonu k majetnictví. V Evropě jsou obyvatelé Německa nejméně materialističtí, závistiví, nešlechtní a nejméně „zhmotňují“ své zážitky.

Výsledky jsou v rozporu s obecným pohledem, že materialismus je „západním“ fenoménem pozorovaným v rozvinutých zemích. Vzorek z jedné nezápadní a jedné z méně rozvinuté země byl nejvíce materialistický a byl také nejvýše ve všech dílčích škálách s výjimkou škály *nešlechtnosti*. Turecký vzorek byl nejvíce materialistický a nejméně *nešlechtný*.

TABULKA 3

Průměrné hodnoty materialismu a položek považovaných za „luxus“ a „nezbytnost“ podle jednotlivých zemí (Ger a Belk, 1990)

TABLE 4 MEAN SCORES ON MATERIALISM SCALES BY COUNTRY					
COUNTRY	PCSS	NECK	ERNY	LANG	MATERIALISM
Germany (G)	24.3	13.9	12.1	14.8	65.0
England (E)	23.4	14.7	12.1	16.9	69.0
France (F)	22.5	15.3	12.1	16.3	66.3
U.S.A. (U)	23.7	16.5	14.0	16.3	70.5
Turkey (T)	27.4	11.3	15.2	17.8	71.8
Non-significant Differences (p > .05)	EF EG FG	EF EG FU FG	EF EG FG	EF EU ET FU FG FT	EF EU FU FT

TABLE 5 MEAN NUMBER OF ITEMS CONSIDERED LUXURIES OR NECESSITIES*			
COUNTRY	LUXURIES	NECESSITIES	n
Germany (G)	10.8	9.1	30
England (E)	10.5	9.3	45
France (F)	10.0	9.7	30
U.S. A. (U)	8.7	11.2	132
Turkey (T)	7.6	12.5	86
Non-Significant Differences (p > .05)	EF EG FU FG	EF EG FG	

*of 20 items

Shrnutí výsledků:

- 1) Celkově byl vztah mezi počtem položek, pokládaných za nezbytnost, a mírou materialismu kladný a významný, i když nijak zvlášť vysoký ($r = 0,18$). To opět potvrzuje hypotézu, že se materialističtí lidé domnívají, že ke štěstí potřebují mít více produktů a služeb než lidé méně materialističtí.
- 2) Nejvíce materialističtí byli respondenti z Turecka, nejméně respondenti z BRD. Pořadí materialismu mezi respondenty z různých zemí: Turecko (71,8), USA (70,5), GB (69,0), Francie (66,5) a BRD (65,0).
- 3) V souladu s tím se ukázalo, že se turečtí respondenti domnívají, že ke štěstí potřebují více předmětů než respondenti z Evropy. Pořadí: Turecko (v průměru uvádějí jako nutnost 12,5 položek), USA (11,2), GB (9,3), Francie (9,7) a BRD (9,1).

V souvislosti se zjištěními, týkajícími se mezinárodních rozdílů, uvádějí autoři hypotézu o “westernizaci” zemí třetího světa, která spočívá mimo jiné v nárůstu materialistické orientace a imputaci “amerického snu”.

3.2.3 Psychometrické vlastnosti dotazníku

Pro celkový přehled uvádím údaje o reliabilitě obou škál získané ve studiích, jež jsem uvedla.

TABULKA 4

Reliabilita Belkovy škály materialistických rysů

AUTOR	VZOREK	TYP	ŠKÁLY				
			P	NG	E	T	Σ
Belk, 1984	N=338, především studenti, USA	α	0,57	0,58	0,64		
Belk, 1985	N=338, především studenti, USA	t-rt	0,87	0,64	0,70		0,68
Ger a Belk, 1990	N=405, USA, Turecko, Německo, Anglie a Francie (studenti)	α	0,67	0,69	0,52	0,56	0,58

Je patrné – a je to také jednou z hlavních příčin kritiky těchto škál –, že Belkovy škály jsou málo reliabilní. Průměrné korelace mezi položkami měřícími stejné rysy jsou poměrně nízké.

3.3 Validizace

Jedním z hlavních zjištění, která souvisejí s aplikací Belkovy škály, je zjištění negativního vztahu mezi materialismem a kvalitou života. Protože jsem toto zjištění již uvedla, věnuji se ještě některým jiným souvislostem materialismu.

3.3.1 Rozdíly v chování

Ke zjištění, zda skutečně mezi lidmi různě materialisticky orientovanými existují rozdíly ve **vzorcích dávání a braní** (tj. v chování), zadal Belk (1985) vzorku 99 respondentů škálu materialismu a fragmenty sedmnácti vět, které měli respondenti doplnit podle svého.

Fragmenty vět:

- A. Vánoce jsou časem, kdy ...
- B. Způsob, jak nejradyji trávím dovolenou ...
- C. Něco si pro sebe koupím nejspíše tehdy, když ...
- D. Oběd (nebo jiné jídlo) v dobré restauraci ...
- E. Lidé, kteří si zřizují individuální důchodové připojištění ...
- F. Dávání peněz na pomoc chudým ...
- G. Někdo, kdo vydá více než \$15.000 za auto ...
- H. Vlastnění domu se zahradou ...
- I. Když děti dostávají od rodičů dárky k narozeninám ...
- J. Sbíráni něčeho (například známek atp.) ...
- K. Když se cítím skutečně dobře, pravděpodobně ...
- L. Na Den matek ...
- M. Kdybych získal/a nečekaně \$100 ...
- N. Když se necítím zvlášť dobře, pravděpodobně ...
- O. Když se snažíte pomáhat druhým, ...
- P. Když jde o to spíše něco vyhodit nebo na tom lpět, ...
- Q. To, co by mě v současné době učinilo šťastnější(m) ...

Podle obsahu volných odpovědí byly vytvořeny některé hlavní kategorie. Jednotlivé odpovědi pak byly kódovány třemi nezávislými posuzovateli.

Belk rozdělil respondenty podle mediánu na více a méně materialisticky orientované.

Některá teoreticky zajímavá zjištění:

Více materialističtí lidé zdůrazňují u ***drahých věcí*** jiné stránky než lidé méně materialističtí. Například u možnosti vlastnit dům se zahradou (H) uvádí 63% více materialistických avšak pouze 37% méně materialistických jedinců, že jde o splnění typicky amerického snu. Pouze ve 25% upozorňují více materialističtí jedinci na nutnost péče a dalších investic (pro méně materialistické jedince platí opět pravý opak; procenta jsou zde komplementární). Podobně tomu u drahého auta (G) zdůrazňují materialističtí lidé spíše kladné stránky (71%), nikoliv to, jak je drahé a že je pouze pro bohaté (35%). Vlastnění drahých a nákladných věcí je pro ně tedy hodnotou samo o sobě: ***věci jsou pro ně hodnotné, protože jsou drahé.***

Současně se ukazuje, že ***situace, kdy mají sami dávat***, interpretují poměrně konsistentně. Projevuje se zde jejich ***nešlechetnost***, nepřejícnost či sobectví. Například u jídla v dobré restauraci zdůrazňují spíše to, jak je drahé (69%), než to, že jde o příjemně strávený čas (38%). V situaci, kdy by mohli pomoci druhým, zdůrazňují spíše to, že jsou druzí nevděční (61%), než to, že budou mít sami ze sebe dobrý pocit (29%). U zřízení důchodového připojištění zdůrazňují spíše to, jak je drahé (67%), než to, že je rozumné (32%).

Více materialističtí lidé se rovněž domnívají, že by ***k tomu, aby byli šťastní***, potřebovali více peněz (67%), méně zdůrazňují jiné faktory, například zdraví (28%).

Současně se potvrzuje teze o ***tangibilizaci***: U dovolených zdůrazňují spíše cestování a možnost různých prohlídek (68%) než relaxaci (33%).

3.3.2 Generační rozdíly v materialistické orientaci

Podle Belka nejsou sklony k *majetnictví, nešlechtnosti a závisti* jedinými možnými aspekty materialismu, ale reprezentují typické a signifikantní vyjádření vztahu člověka k materiálním objektům. Reprezentují ochotu či neochotu dávat nebo sdílet vlastněné objekty a ukazují na pocity týkající se objektů ve vlastnictví někoho jiného. Jak Csikszentmihalyi poukazuje, materialismus není nezbytně špatný nebo dobrý (Csikszentmihalyi, 1996). Může být nápomocen při utváření identity, ale může také vést k asociálnímu chování. Podle Belka (1984) lze díky měření tří charakteristických materialistických rysů lépe pochopit jak se materialismus vyvíjí, jak se mění s věkem a jak se liší v různých kulturách.

Existuje řada teoretických východisek, na základě kterých je možné předpokládat generační rozdíly v materialistické orientaci. Například během dětství je získávání kontroly nad objekty a jejich přivlastňování klíčem k dosažení kontroly nad svým okolím. Dá se tedy očekávat, že jak se děti stávají jistějšími ve svých schopnostech získat žádané objekty, síla přání po těchto objektech bude klesat.

Jak děti dospívají, jsou více schopny abstrakce a empatie s ostatními. Schopnost empatie ve spojení se socializačními tlaky, které upřednostňují sdílení, by měla zvyšovat ochotu dělit se s ostatními. Studie ukazují, že během dětství materialistické sklony klesají.

S dospíváním se rozvíjí identita. Tento rozvoj je charakterizován Eriksonem (1963) jako krize identity. Předcházející tendence definovat sebe sama prostřednictvím identifikace s věcmi se obrací k hledání identity prostřednictvím aktivit jako např. sportovní aktivity a jiné. Možná proto, že největší životní úspěchy mají tito adolescenti teprve před sebou, je jejich pozornost obrácena do budoucnosti.

Po vstupu do dospělosti se mohou odehrát změny, které ovlivňují postoj jedince k majetku. Některé výzkumy vedou podle Belka k závěru, že mladí dospělí považují peníze za morální zlo. Mírně starší dospělí, kteří vstoupili do pracovního procesu, považují peníze za prostředek k dosažení komfortu a bezpečí. Rodičovství je klíčovou životní událostí, která způsobuje, že dospělý obrací svůj egoistický zájem o sebe na altruistický zájem o své děti. Podobnou událostí může být manželství. Někteří autoři ukazují, že nesezdané páry žijící spolu mají tendenci zachovávat svůj majetek a příjmy odděleně s tím, že sdílejí jen některé objekty, které symbolizují jejich společný život. Tato tendence byla obrácená mezi oddanými páry přibližně

stejného věku. Tato zjištění jsou konsistentní se zjištěními, že potřeba rodiny, štěstí, přátelství, lásky a bezpečí jsou obecně vnímány nejsilněji během středního věku.

Jak lidé stárnou, jejich myšlenky na budoucnost mají tendenci slábnout a myšlenky na minulost sílí. Hlavní úspěch a vztahy tedy leží pro adolescenty v budoucnosti a pro starší dospělé v minulosti. To vysvětluje, že artefakty v domovech mladých dospělých odrážejí budoucí plány a cíle, zatímco artefakty starších manželských párů mají tendenci odrážet jejich společnou minulost a zkušenosti. Upomínky a mementa mohou pro mladé znamenat jen málo, pro mnoho starších lidí jsou však drahocným pokladem.

Na základě těchto faktů předpokládá Belk (1985; Ger a Belk, 1990), že během života dochází ke změnám v materialistické hodnotové orientaci. Výzkumu se zúčastnily 3 generace rodin, kritériem pro výběr bylo, že každý respondent musel zastupovat jednu ze tří generací:

- 1) Nejmladší generace: nejméně 13 let, svobodný, bezdětný, žijící s rodiči
- 2) Střední generace: vdaná/ženatý, s dětmi žijícími ve společné domácnosti, bez vnoučat
- 3) Nejstarší generace: prarodič

Bylo vybráno 33 rodin a vzorek zahrnoval celkem 99 respondentů. Věk nejmladší generace se pohyboval od 13 do 26 let, s průměrným věkem 21,1; věk střední generace se pohyboval mezi 31 – 58 let, s průměrným věkem 40,3; věk nejstarší generace se pohyboval od 55 do 92 let, s průměrným věkem 68,3. Ženy tvořily 42,2 % u nejmladší generace, 54,5 % u střední generace a 60,6 % u generace nejstarší. Pouze 18,2 % nejmladší generace bylo zaměstnáno na plný úvazek, 69,7 % u střední generace a 24,2% u nejstarší generace

Hypotézy

- Mezi generacemi existují rozdíly v materialistické hodnotové orientaci.
- Střední generace bude materialisticky orientována nejvíce a umístí se nejvýše na všech třech subškálách, protože nejmladší generace bude přikládat větší hodnotu aktivitám než věcem. U starší generace bude materialistická orientace většinou zaměřena na symbolické upomínky jejich minulosti.

Výsledky

Tak jak bylo předpokládáno, střední generace se umístila nejvýše jak na celkové škále materialismu, tak na jednotlivých škálách (tabulka 5). Ne však významně výše, než nejmladší

generace na dvou ze tří subškál. Potvrzuje se tedy, že materialismus a materialistické rysy se nejméně projevují u nejstarší generace. Předpokládaný nárůst materialismu směrem od nejmladší generace ke generaci střední je však jen částečný. Nicméně nebyl zjištěn žádný signifikantní vztah mezi věkem uvnitř jedné generace a čtyřmi škálami.

TABULKA 5

Průměrné hodnoty materialismu a materialistických rysů zjištěné u tří generací (Belk, 1985, str. 271)

Průměrné hodnoty na škále materialismu a jednotlivých subškálách podle generací				
ŠKÁLA	NEJMLADŠÍ GENERACE (Y)	STŘEDNÍ GENERACE (M)	NEJSTARŠÍ GENERACE (O)	Významné rozdíly
Materialismus	73,5	75,9	70,9	YO,MO,YM
Vlastnické sklony	33,0	32,8	30,6	YO,MO
Nešlechtnost	19,4	20,5	18,3	YO,MO,YM
Závistivost	22,1	22,3	18,0	YO,MO

Poznámka: $\alpha = 0,05$

Další zjištění podporující hypotézu konzumních rysů materialismu:

- Materialisté upřednostňují materiální statky před nemateriálními požitky (například vlastnění věci jako je automobil či dům před utrácením peněz v drahých restauracích).
- Materialisticky orientovaným jedincům slouží materiální věci ke zvýšení jejich image.
- Více materialističtí lidé tvrdí, že jsou spíše závislí na svých věcech, než aby se jich zbavovali.
- Materialisticky orientovaní lidé mají tendenci činit své zážitky hmatatelnými, aby mohly být dále prezentovány jako určitá známka úspěchu či statusu jejich majitele (pořizování fotografií a sbíráním suvenýrů).
- Více materialističtí (a závistiví) lidé spojují vánoce s nakupováním.
- Materialisté jsou méně ochotni dávat peníze charitě či chudým lidmi. Pokud se však k této formě pomoci rozhodnou, očekávají určitou recipocitu v tom, že nakonec budou odměněni jakousi „hrou štěstěny“. Za takovýmto jednáním se tedy skrývá očekávání odměny, což také odpovídá konceptu materialismu.

3.3.3 Vývoj společností – Turecko a materialismus

Proč jsou Turkové štedří a ochotni podílet se o svůj majetek a současně jsou materialističtí? Jedním z důvodů může být, že *více tradiční společnosti* jsou také více kolektivistické – přikládají větší důležitost společnosti a společenským cílům než individuálním. Obecně je individualismus spojován s industriálními společnostmi a s materialismem: K dosažení ekonomické nezávislosti chce být člověk bohatý a klade důraz na materiální statky (Furnham, 1984). Nicméně v tomto případě země, která je méně individualisticky orientována, je nejvíce materialistická.

Tento rozpor by mohl být vysvětlen skutečností, že Turkové považují za důležitý status bohatství a vlastnictví, který se týká rodiny spíše než jednotlivce. Pokud je materialismus spojován se zdůrazňováním materiálního pocitu pohody jednotky, může být touto jednotkou jednatel v jedněch kulturách a více jednotlivců (blízcí přátelé a rodinní příslušníci) v jiných kulturách. V kulturách, kde jednotka zahrnuje více jak jednu osobu, se může vyskytovat vysoká úroveň materialismu spolu se štedrostí, i když je materialismus ovlivněn přáním ekonomické nezávislosti (Belk a Ger, 1990).

Na historické a náboženském pozadí lze interpretovat materialistické tendence v Turecku tak, že vlastnictví je společensky akceptováno. Hodnota člověka roste s tím, jak se obléká, jaké vlastní věci a zda jezdí na dovolenou do zahraničí. Mladí lidé žádají značkové zboží, aby získali partnery. Vlastnické sklony a závistivost jdou ruku v ruce s hodnocením vlastnictví. K materializaci (tangibilizing) dochází, protože konkrétní věc je možné ukázat ostatním a protože sama o sobě něco sděluje. Vše může být spojeno s nedostatkem důstojnosti a sebehodnocení (sebedůvěry), možná i díky minulosti či historii země, která se jako potomek říše, která se rozpadla, cítí být vyloučena ze světa a chce někam náležet.

Zdá se, že minimum ekonomických a komunikačních prostředků, stejně jako povědomí o tom, jak jiní lidé žijí (v té samé nebo jiné společnosti) a konzumují, pocit dostupnosti (mohou si koupit také to a to) jsou nezbytnými předpoklady materialismu. V méně bohatých společnostech mohou lidé oceňovat věci, které postrádají. Jakmile jich však dosáhnou, jejich hodnota klesá.

4. Marsha L. Richinsová

Pokud si velká část společnosti přeje konzumovat zboží z důvodů, které ekonomové definují jako neutilitární (např. za účelem zvýšení prestiže, statusu a image), pak jde o tzv. *konzumní kulturu*. Studium konzumní kultury se stalo významným námětem v literatuře zabývající se konzumním chováním. Jedním z konceptů, kterými se tato literatura zabývá, je i *materialismus*.

Materialismus původně odkazuje k filosofickému názoru, že neexistuje nic kromě hmoty a jejího pohybu. Dnes je vztahován tento pojem spíše k oddanosti materiálním potřebám a přáním, k zanedbávání spirituálních záležitostí; je považován za způsob života, názor nebo tendenci založenou zcela na materiálních zájmech. Ve společenských vědách je definován například jako zájem o dostávání a utrácení či „důležitost, již člověk přikládá světským statkům“ (Belk, 1984, 291). Podle Mukerjiové (1983, 8) je materialismus „kulturní systém, ve kterém nejsou materiální zájmy prospěšné jiným společenským cílům“ a kde vyniká vlastní materiální ziskost.

Je otázkou, zda je k materialismu nejlépe přistupovat jako k osobnostnímu rysu, postoji nebo hodnotě. Jak jsme viděli, je podle Belka (1984) materialismus charakterizován třemi rysy, které reprezentují typické a signifikantní vyjádření vztahu člověka k materiálním objektům: vlastnickými sklony, nešlechtností a závistivostí. Richinsová připouští, že některé rysy mohou být s materialismem spojovány. Současně však tvrdí, že rysy jako osobnostní charakteristiky jsou formovány v raném věku, během života se relativně nemění a jsou značně odolné vůči podnětům z okolního prostředí. Výsledky výzkumů však ukazují, že se vztah člověka k materiálním statkům mění v čase a že je materialismus ovlivňován podněty z okolního prostředí. Z toho podle Richinsové vyplývá, že konstrukt materialismu není v souladu s charakteristikami rysu. Stejně tak přístup k materialismu jako postoji není podle Richinsové vhodný, protože se postoj vztahuje spíše ke specifickým objektům než k širšímu systému chování. Dospívá proto k závěru, že materialismus je nejlépe chápán jako hodnota.

4.1 Materialismus jako hodnota – teoretické vymezení

Richinsová tedy chápe materialismus jako *hodnotovou orientaci*. Ve svém pojetí hodnot přitom přímo navazuje na Milтона Rokeache a Shaloma Schwartze.

Podle Rokeache (1968) je hodnota přesvědčení, že určitý způsob jednání nebo cílový stav existence zasluhuje přednost před jiným způsobem jednání nebo stavem existence. Hodnota je specifickým typem přesvědčení lokalizovaným v centru systému přesvědčení jedince: hodnota je přesvědčením týkajícím se toho, jak by se člověk měl nebo neměl chovat (instrumentální hodnoty) a které konečné cíle nebo stavy stojí anebo nestojí za dosažení (ideální cíle, terminální hodnoty). Rokeach postuluje, že tisíce postojů, kterými dospělý člověk v rámci svého systému přesvědčení disponuje, jsou všechny ve službách a tedy i kognitivně propojené s několika tucty instrumentálních hodnot; ty samy jsou pak funkčně a kognitivně propojené s ještě nižším počtem konečných (terminálních) hodnot. Hodnoty jsou tedy v jeho pojetí standardem, který řídí a ovlivňuje jednání, postoje a hodnocení. Materialismus coby hodnota řídí postoje, volby a chování lidí v řadě oblastí, včetně oblasti spotřeby. V této oblasti bude materialismus určovat kvantitu a typ koupeného zboží. Mimo spotřebu bude materialismus ovlivňovat alokaci různých zdrojů, včetně času. Materialisté mohou například pracovat delší dobu a vydělávat více peněz – na úkor využití času například na rekreační účely.

Podle Schwartze jsou hodnoty „(a) koncepty nebo přesvědčení (b) o žádoucím stavu nebo chování, (c) které přesahují specifické situace, (d) doprovází selekci nebo evaluaci chování a událostí a (e) jsou řazeny podle relativní důležitosti“ (Schwartz a Bilsky, 1987, 551). Hodnoty mohou zdůrazňovat individualistické nebo kolektivistické zájmy a mohou být užity k charakterizování jednotlivců, malých skupin a společností. Hodnoty se mění se sociálními podmínkami a věkem. Schwartz a Bilsky (1987) realizovali multidimenzionální analýzu Rokeachova dotazníku instrumentálních a terminálních hodnot. Ve výsledné struktuře byly prosociální hodnoty (např. rovnost, víra v Boha) a bezpečí (rodiny a národní bezpečí) v protilehlé opozici k hodnotám bohatství, úspěchu, hédonistickým hodnotám a sebeurčení. Tato struktura je konzistentní s Inglehartovou (1971) teoretickou analýzou materialistických a postmaterialistických hodnot.

Materialismus v pojetí Richinsové zrcadlí *význam, který jedinec klade na získávání a vlastnění materiálních statků coby forem chování nutných nebo potřebných k dosažení žádoucích cílových stavů, včetně štěstí.*

Ronald Inglehart rovněž chápe materialismus jako hodnotovou orientaci. Ve svých výzkumech se pokusil identifikovat materialistické a postmaterialistické společnosti. Postmaterialisticky orientovaní jedinci zdůrazňují takové hodnoty jako je náležení a sebevyjádření namísto materiálního vlastnictví. Ve výzkumech prováděných primárně v Evropě klasifikuje respondenty jako materialisty a postmaterialisty podle společenských cílů, které vybírají jako nejdůležitější. Problém pro měření běžného (zejména konzumního) chování je, že cíle v Inglehartově seznamu jsou vzdálené denním starostem jedinců. Navíc tyto cíle nemohou být příliš ovlivněny jednáním jednotlivce (například národní bezpečí) a nemají velký vliv na jeho každodenní volby. Inglehartův přístup neměří komplexní, multidimenzionální povahu materialismu a nepostihuje individuální rozdíly v intenzitě materiálních hodnot.

4.1.1 Dimenze materialistických hodnot

Fournierová a Richinsová (1991) na základě analýzy různých zdrojů dospěly k závěru, že jsou v obvyklých koncepcích materialismu zastoupeny zejména tři oblasti:

4.1.1.1 Ústřednost (acquisition centrality)

Materialisté kladou vlastněné objekty a jejich získávání do centra svých životů. Zbožně uctívají věci a statky a jejich nabývání zaujímá při strukturování a orientování jejich životů místo náboženství. V koncepcích materialismu je popisován materialismus jako životní styl, ve kterém vysoká míra materiálního konzumu funguje jako cíl a soubor životních plánů. Materialismus tak dává životu význam a poskytuje cíl pro každodenní snažení. Umístění materialistických hodnot do čela hodnotové hierarchie má však za následek odsunutí jiných hodnot, které úzce souvisejí s kvalitou života, na vedlejší kolej. Mezi tyto opomíjené nebo eliminované hodnoty patří především svoboda / sebeaktualizace a interpersonální vztahy. Czikszenmihalyi a Rochberg-Halton říkají, že materialismus dominuje v životě tehdy, když „konzum pro konzum sám se stává horečkou, která konzumuje všechnu potenciální energii“ (1981, 231). Podle těchto autorů: „Jestliže věci silně přitahují naši pozornost, nezůstává již dostatek psychické energie ke kultivaci interakce se zbytkem světa. Nebezpečím, které vyplývá z přehnané pozornosti na cíle konzumu – nebo materialismus – je, že člověk dostatečně nedbá o kultivaci sebe sama, o vztahy s ostatními nebo o jiné cíle, které ovlivňují jeho život“ (1981, 53).

4.1.1.2 Štěstí (acquisition as the pursuit of happiness)

Jedním z důvodů, proč statky a jejich získávání zaujmají tak důležité místo v životě materialistů, je, že jsou pokládány za nezbytné pro dosažení štěstí, spokojenosti a dobrého života (well-being). Materialisté zdůrazňují význam hmotných statků a peněz jak pro osobní štěstí, tak i pro společenský pokrok. (Tím je materialismus spojen s vysokou spotřebou – v ní je spatřována cesta ke štěstí.) Materialisté vidí získávání a vlastnění hmotných statků jako nezbytnost ke spokojenosti a pocitu životní pohody. Většina lidí se do jisté míry snaží o dosažení štěstí. Pro materialisty je však charakteristická snaha o dosažení štěstí prostřednictvím získávání majetku spíše než prostřednictvím jiných prostředků (jako jsou např. vztahy, zkušenosti). Podle Belka (1984) zaujímá majetek na nejvyšší úrovni materialismu ústřední místo v životě člověka a poskytuje mu největší zdroj spokojenosti a nespokojenosti. Paradoxně však materialističtí lidé nevlastní nikdy tolik materiálních statků, aby mohli být šťastní. Je to zřejmě tím, že na každé zlepšení materiální situace reagují zvýšením aspirací. Čím více mají, tím více by potřebovali, aby byli spokojeni. Jejich materiální aspirace jsou tak pro ně zdrojem neustálé relativní deprivace.

4.1.1.3 Úspěch (possession-defined success)

Materialisté mají sklon posuzovat svoji úspěšnost i úspěšnost druhých podle množství a kvality naakumulovaných statků. Podle Richinsovou citovaného Heilbrонера (1956, 23) cení materialisté statky spíše „pro peníze, jež stojí, než pro uspokojení, jež skýtají“. Materialisté se pokládají za úspěšné v míře, v níž vlastní objekty, které jim umožňují demonstrovat status, a v níž se jim daří dosažení „ideálního životního stylu“.

Materialističtí lidé používají majetek pro sociální srovnávání (Veblen, 1999; Richins a Dawson, 1992). Mají přitom tendenci srovnávat se směrem nahoru, tj. s osobami, které mají vyšší prestiž, status, jsou bohatší atp. Například Richinsová (1987) ukazuje, že se materialističtí jedinci srovnávají s bohatými lidmi, tak jak je prezentují média, více než jedinci méně materialističtí. Výsledky tohoto srovnávání mohou mít negativní důsledky nejen na subjektivní kvalitu života (pocity závisti a nespravedlnosti, nespokojenost, horší subjektivní zdraví), ale i na objektivní zdraví (Wilkinson, 1996; Coburn, 2000).

4.2 Operacionalizace materialismu jako individuální hodnoty

Richinsová předložila v roce 1992 spolu s Dawsonem *Škálu materialistických hodnot* (Materialistic Values Scale, MVS).

V prvním výzkumu bylo 11 dospělých respondentů požádáno, aby popsali (formou volné odpovědi) postoje a hodnoty materialistických lidí, které znají, a materialisticky orientovaných jedinců obecně. Vzorek obsahoval téměř stejný počet mužů a žen různého věku a příjmu. Často zmiňované postoje byly upraveny do položek. K tomu výzkumníci vytvořili položky, které reprezentovaly tři sféry materialismu popsané shora. Dalším zdrojem položek byly charakteristiky materialistů popsané v literatuře. Konečně bylo přijato několik položek z dřívějších studií, ve kterých byl měřen materialismus a s ním spojené konstrukty.

Položky byly uspořádány tak, aby reflektovaly hodnoty a postoje k vlastnictví (majetku) spíše než specifické chování nebo osobnostní rysy. Pro všechny položky byly použity Likertovy škály s kategoriemi odpovědí: silně souhlasím / souhlasím / neutrální / nesouhlasím / silně nesouhlasím. Během počátečního sběru dat bylo vytvořeno více jak 120 položek. Z toho byly eliminovány nadbytečné, nejednoznačné, zavádějící a jiné chybné položky.

V dalším kroku autoři vykonali položkovou analýzu. Prvotní sběr dat k očištění položek byl proveden na třech velkých univerzitách v různých částech země (jih, severovýchod, západ). Reliabilita, společenská žádoucnost a určení validity založené na studentském vzorku vyústilo v soubor 48 položek, které byly ponechány pro další analýzu.

Další očištění položek a validační test byl proveden s heterogennějším vzorkem získaným ze čtyř výzkumů. Výsledkem bylo 30 položek vztahujících se k materialismu. Po provedené faktorové analýze škála obsahovala 18 položek, které byly konzistentní a měly vyhovující reliabilitu.

4.2.1 Škála materialistických hodnot (MVS)

Pětibodová stupnice (silně souhlasím – silně nesouhlasím)

* obrácené skóre

4.2.1.1 Ústřednost

- 1) Obvykle si kupuji pouze věci, jež potřebuji.
- 2) Pokud jde o vlastnění věcí, snažím se udržet svůj život v prostotě.
- 3) Věci, které vlastním, pro mě nejsou nijak zvlášť důležité.
- 4) Rád/a utrácím peníze za věci, které nejsou praktické.
- 5) Kupování věcí mi dělá velkou radost.
- 6) Mám v životě rád/a hodně luxusu.
- 7) Na materiální věci kladu menší důraz než většina lidí, jež znám.

4.2.1.2 Štěstí

- 1) Mám vše, co potřebuji, abych měl/a radost ze života.
- 2) Můj život by byl lepší, kdybych vlastnil/a některé věci, jež nemám.
- 3) Nebyl/a bych o nic šťastnější, kdybych měl/a věci, jež nevlastním.
- 4) Byl/a bych šťastnější, kdybych si mohl/a dovolit koupit více věcí.
- 5) Občas mě docela trápí, že si nemohu dovolit koupit všechny věci, které bych chtěl/a.

4.2.1.3 Úspěch

- 1) Obdivuji lidi, kteří vlastní nákladné domy, auta a oděvy.
- 2) Získání materiálních statků patří k nejdůležitějším životním úspěchům.
- 3) Nekladu velký důraz na množství hmotných statků coby na symbol úspěchu.
- 4) Věci, které mám, vypovídají hodně o tom, jak si v životě vedu.
- 5) Rád/a vlastním věci, které dělají na druhé dojem.
- 6) Nevěnuji moc pozornosti materiálním objektům, které vlastní druzí lidé.

4.3 Validizace škály

Řada výzkumů ukazuje, že MVS vykazuje nejen uspokojivou reliabilitu, ale je schopna predikovat řadu vnějších proměnných. Zmíním některé hlavní výzkumy Richinsové a některých dalších autorů, kteří pracují s její škálou.

4.3.1 Postoje k majetku a nemateriálním hodnotám

V jednom z výzkumů vyplnilo 250 respondentů dotazník materialismu a otevřenou položku, v níž měli udat, jaká celková výše rodinného příjmu by stačila k uspokojení jejich potřeb (Richins a Dawson, 1992). Po rozdělení respondentů ve škále materialismu na tři tercily se ukázalo, že zatímco první tercil by potřeboval v průměru asi \$66,000, spokojil by se třetí tercil s průměrným rodinným příjmem asi \$45,000 ($t = 3,65$; $p < 0,001$).

206 respondentů v jiném šetření vyplnilo dotazník materialismu a dotazník hodnot (*List of Values*, LOV; Kahle et al., 1986), v němž měli uvést pořadí čtyř nejdůležitějších hodnot (Richins a Dawson, 1992). Po rozdělení respondentů ve škále materialismu na tři tercily se ukázalo, že první tercil kladl oproti třetímu tercilu na jedno z prvních míst výrazně častěji *finanční zajištění* (46,5% vs 22,1%) a výrazně méně často *vřelé vztahy s druhými* (45,1% vs 64,7%). Pro respondenty méně materialisticky orientované byly více než „finanční zajištění“ důležité následující hodnoty: *sebeúcta*, *vřelé vztahy*, *bezpečí rodiny* a *pocit dosaženého úspěchu*. U materialistů jen sebeúcta a bezpečí rodiny byly považovány za více důležité. Vztahy byly přibližně stejně důležité jako finanční zajištění.

Kau et al. (2000) realizovali výzkum v Singapuru (N = 1534). K měření materialismu použili škálu MVS (Richins a Dawson, 1992). Kromě toho zjišťovali aspirace („Které 3 z těchto 15 věcí jsou nejvíce žádoucí?“).

Výsledky ukazují, že v aspiracích různě materialistických jedinců existují systematické rozdíly. Čím více jsou jedinci materialističtí, tím častěji se jejich aspirace týkají úspěchu, bohatství, sociálního status a moci a tím méně často se týkají lásky, bezpečí, přátelství a míru v duši.

4.3.2 Materialisté jsou sebestřední a egoističtí.

Jedno z obvyklých mínění o materialistech je, že jsou sebestřední a nezajímají se o ostatní. V jednom z výzkumů mělo 250 respondentů odpovědět, co by dělali, kdyby nečekaně získali \$20,000 (Richins a Dawson, 1992). Tuto částku měli rozdělit mezi stanovených šest kategorií, případně mohli doplnit kategorii vlastní („jiné“). Výsledky ukazují, že více materialističtí jedinci by si častěji koupili něco pro sebe než jedinci méně materialističtí, současně by však byli méně štedří ke známým, příbuzným a potřebným lidem.

TABULKA 6

Hlavní rozdíly v rozdělení náhodně obdržené částky

	MATERIALISMUS		t =
	I. tercil (\$)	III. tercil (\$)	
Koupil/a bych si něco, co chci nebo potřebuji	3 445	1 106	5,38**
Dal/a bych na dobročinné účely nebo církevní organizaci	733	1 782	3,79**
Dal/a bych nebo bych půjčil/a svým příbuzným a známým	1 089	2 631	3,08**
Cestoval/a bych	2 090	3 015	2,08*

Materialističtí jedinci uvedli, že by v průměru utratili třikrát více peněz za věci pro sebe než méně orientovaní jedinci. Přispívali by méně než polovinu peněz charitě nebo církevní organizaci než méně orientovaní jedinci, dali by méně než polovinu peněz rodině a přátelům než nematerialisté a utratili by méně peněz za cestování.

Analýzy potvrzují tedy hypotézu, že materialisté preferují uchování svých prostředků pro vlastní potřebu a jsou méně ochotní sdílet peníze a majetek. Jejich odpor sdílet se rozšiřuje na ty, se kterými mají blízké sociální vztahy (přátelé a rodina) a více společensky vzdálené entity jako je charita nebo ekologické organizace.

4.3.3 Dárky sobě

V jednom z následujících výzkumů se Richinsová se spolupracovníky (McKeage, Richins a Debevec, 1993) vrátila ke zjištění, že by materialisté obdarovali především sebe samé. Současně se snažila zjistit motivy tohoto chování. Tato studie zkoumala vztah mezi dáváním dárků sobě samému a materialismem. Obecně se zdá, že materialisté mají větší sklon k dávání si dárků než nematerialisté.

Mick a DeMoss (1990) definovali dárky sobě jako symbolickou komunikaci se sebou samým. Dárky sobě se vynořují z různých motivací a kontextů. Dárkem sobě může být například výrobek, služba nebo zážitek. Dávání si dárků je v naší kultuře podporováno reklamou a propagací. Tato témata jsou pokládána za efektivní, protože zahrnují hodnoty spotřebitelů naší kultury.

Materialistické hodnoty a dávání si dárků mohou být spojeny třemi způsoby. *Za prvé*, materialismus vyžaduje určitý stupeň sebestřednosti, která zahrnuje vlastnosti jako odcizení a lhostejnost, narcismus a nedostatek zájmu o druhé. Pokud materialisté neočekávaně získají nějakou sumu peněz, pravděpodobněji ji použijí spíše sami pro sebe než pro druhé (Richins, Dawson, 1992). *Za druhé*, materialisté mají tendenci definovat sami sebe skrze své vlastnictví. Dle Micka a DeMosse (1990) je dávání si dárků také sebedefinující. Jak materialismus, tak dávání si dárků klesá s věkem (Richins, Dawson, 1992). *Za třetí*, materialismus je charakterizován vírou, že nákupy a spotřeba vedou ke štěstí. Mick a DeMoss (1990) ukázali, že dávání si dárků má tendenci vést k intenzivním, pozitivním pocitům. Proto mohou být materialisté zvláště náchylní k angažování se na tomto typu spotřeby (kvůli hledání potěšení a štěstí).

Materialismus také může ovlivnit druh vybraného dárku (spíše hmatatelné věci jako třeba suvenýry).

Otázky výzkumu:

- 1) Mají materialisté větší sklon k dávání si hmotných dárků než „nematerialisté“?
- 2) Dávají si materialisté dárky v odlišných situacích než „nematerialisté“?
- 3) Dávají si materialisté odlišné věci jako dárky než „nematerialisté“?

Výzkumu se zúčastnilo 51 žen a 46 mužů. Respondenti měli popsat podstatu dárku, jímž obdarovali sebe samé, co dárek podnítilo, čas strávený s dárkem a peněžní hodnotu dárku.

Sklon k dávání si dárků byl měřen škálou užívanou Mickem a DeMossem (1992). Materialismus se měřil škálou materiálních hodnot Richinsově a Dawsona (1992).

Ve shodě s předchozími výzkumy i zde analýzy ukázaly, že sklon k dávání si dárků koreloval negativně s věkem. Dále bylo zjištěno, že ženy měly signifikantně větší sklon k dávání si dárků než muži. A nakonec, více *materialističtí studenti měli větší tendenci k dávání si hmotných dárků.*

Nejčastější odpovědi ohledně primární motivace k dávání si dárků se týkaly *chtění* či *potřeby*. Průměrná četnost dávání si dárků byla mezi materialisty vyšší než mezi nematerialisty v každém kontextu. Rozdíl mezi oběma skupinami byl nejnápadnější v kontextu „mít peníze navíc k utrácení“, dále „povzbudit se“, „cítit se dobře“ a „udělat si hezky“. V kontextu narozenin či prázdnin byla tendence k dávání si dárků nízká pro obě skupiny.

Protože materialisté jsou orientovaní na vlastnictví a mají tendenci zhmotňovat své zážitky, bylo očekáváno, že si budou mnohem pravděpodobněji vybírat materiální dárky a méně si budou vybírat aktivity či zážitky. A opravdu pouze čtyři respondenti si vybrali diskusi o svých zážitcích jako dárek sobě. Pokud materialističtí respondenti uváděli výlety jako dárky sobě, mnoho z nich v rámci výletu pojednávalo o nákupech jízdenek či se spotřebou souvisejících činnostech jako je nakupování či stravování se. Výlety jsou také zážitky, které lze zhmotnit skrze fotografie nebo suvenýry. Výsledky ohledně peněžité hodnoty dárků nebyly signifikantní (zřejmě kvůli omezenému příjmu studentů).

4.3.4 Komunikace vlastní hodnoty

Podle Richinsové je *hodnota materiálního statku* (tj. míra v níž je daný statek pokládán za drahocenný nezávisle na jeho tržní hodnotě) odvozena od jeho *významu* (meaning). Je tomu tak proto, neboť statky jsou jednak důležitým nástrojem *komunikace* (kým jsme), jednak jsou důležitým zdrojem sebepojetí a vlastní *identity*.

Objekty, které lidé ve svém životě považují za nejdůležitější, často charakterizují jejich individuální hodnoty. Člověk, který přikládá hodnotu úspěchu, bude pravděpodobně považovat za důležité takové produkty, které mu slouží jako nástroj v dosažení jeho profesního úspěchu. Ten, kdo přikládá hodnotu rodinným vazbám, bude lpět na věcech, které reprezentují nebo pozvedávají tyto vazby. Pokud jsou hodnoty tak důležité, tyto vazby budou ovlivňovat co lidé konzumují. Otázka, proč jsou určité produkty vybírány a stávají se významnými, musí být zvážena ve světle významu těchto objektů a vztahu těchto významů k individuálním hodnotám.

Podle Richinsové (1994) je možno rozlišit dva významy statků:

Veřejný význam je význam, který danému statku připisují vnější pozorovatelé, kteří s ním většinou nemají zkušenost, neboť ho nevlastní. V tomto významu, který připisují jednotlivým objektům různí lidé, je vysoká míra shody, ale někdy rovněž značné rozdíly mezi kulturami a časy.

Soukromý, osobní význam je souhrnem všech subjektivních významů, které má daný statek pro jedince. Důležitou roli zde hraje osobní zkušenost s tímto objektem, i když svoji roli hraje i veřejný význam.

Richinsová (1994) ukazuje, že materialisticky orientovaní lidé preferují a) statky, které jsou „konzumovány“ spíše veřejně než privátně, a b) statky, které jsou nákladnější (tj., jejichž prostřednictvím demonstrují svoji úspěšnost). Materiální statky tedy slouží ke komunikaci a charakterizaci hodnot vlastníků.

Výzkumu se zúčastnilo 263 respondentů, kteří vyplnili dotazníky materialismu a odpověděli na tuto otevřenou otázku: „Mnoho lidí vlastní několik věcí, o něž hodně pečují nebo které jsou pro ně zvlášť důležité. Můžete uvést, které věci mají pro Vás tento význam?“

Dva posuzovatelé pak nezávisle na sobě posoudili na čtyřbodové stupnici u každého uvedeného objektu jeho *sociální vizibilitu* (1 = za normálních okolností je užíván v soukromí,

..., 4 = za normálních okolností je užíván na veřejnosti). Současně byla odhadnuta cena každé z těchto položek.

Při srovnání vysoce materialistických jedinců (IV. kvartil) s málo materialistickými (I. kvartil) získala autorka sumární výsledky uvedené v následující tabulce.

TABULKA 7

Rozdíly v preferovaných objektech

	MATERIALISMUS	
	I. kvartil	IV. kvartil
za normálních okolností je užívána v soukromí	19%	12%
za normálních okolností je užívána na veřejnosti	23%	31%
cena < \$1,000	56%	27%
cena > \$1,000	44%	73%

V souladu s hypotézou autorky zahrnovaly věci pokládané za důležité u materialistů méně často interpersonální vztahy. Pouze 10,7 % materialisty vyjmenovaných věcí představovaly citové objekty související s interpersonálními vazbami, zatímco nematerialisty bylo jmenováno 27,7 % takových objektů. Materialisté také méně vybírali rekreační položky a spíše vybírali peněžní prostředky, dopravu a věci spojené se vzhledem. Celkově uváděli materialističtí jedinci méně často objekty užívané v soukromí a častěji objekty užívané na veřejnosti než lidé méně materialističtí.

V souladu s další hypotézou jmenovali materialisté méně často jako důležité ty položky, které byly posuzovateli oceněné méně než \$1.000 (27 % materialisticky orientovaných jedinců vs 56 % nematerialisticky orientovaných jedinců) a naopak výrazně častěji uváděli jako cenné věci, které byly finančně nákladné.

4.3.5 Materialismus, sebeúcta a spokojenost se sebou samým

Podle kritiků končí vyhledávání štěstí prostřednictvím hmotných statků často nespokojeností. Řada autorů tvrdí, že materialismus a honba za majetkem není důvodem, ale výsledkem nespokojenosti, že touha vlastnit a konzumovat vyrůstá z nejistoty nebo hlubší nespokojenosti se sebou samým a se svým životem (například Fromm, 1976).

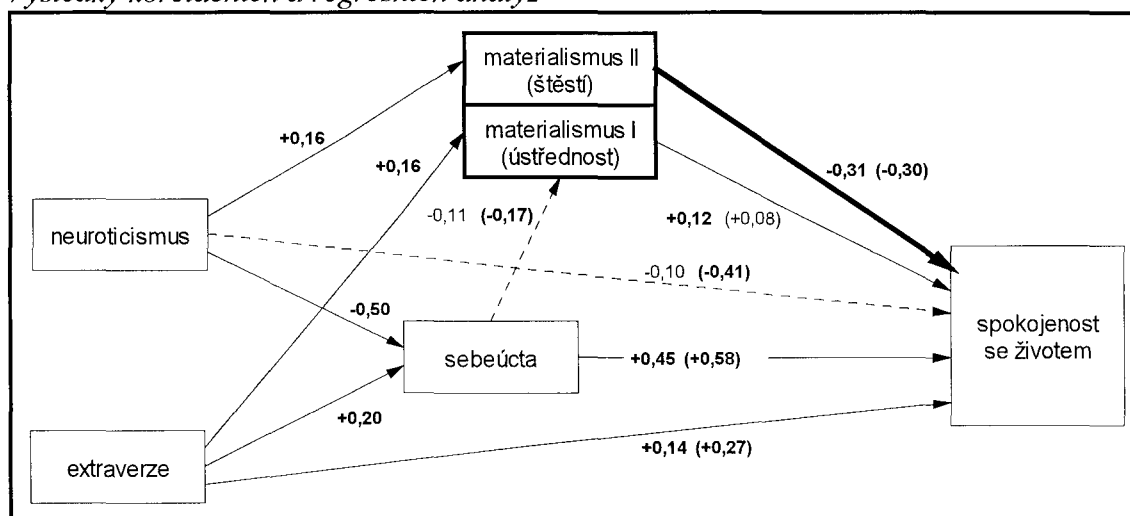
Do jednoho z dalších výzkumů proto autoři (Richins a Dawson, 1992) zahrnuli Rosenbergova škála sebeúcty (Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1965). Jde o desetipoložkovou škálu, v níž respondent pomocí sedmibodové stupnice uvádí hodnocení sebe sama a spokojenost se sebou samým. Příklad položky: „Jsem se sebou vcelku spokojený/á.“ (Pro plné znění české verze škály viz například Osecká a Blatný, 1997).

Mezi materialismem a sebeúctou byl zjištěn negativní vztah. Podle těchto autorů tato data naznačují, že materialisté jsou méně spokojeni spíše se svými podmínkami než se sebou samými.

Hnilica (2005a) testoval složitější model, v němž materialismus vystupuje jako proměnná zprostředkující vztah mezi sebeúctou a spokojeností se životem. Výsledky uvádí obrázek.

OBRÁZEK 6

Výsledky korelačních a regresních analýz

Před závorkou jsou uvedeny regresní koeficienty, v závorce korelační koeficienty (β/r); významné koeficienty jsou vyznačeny tučně.

(Hnilica, K.: Vlivy materialistické hodnotové orientace na spokojenost se životem. *Československá psychologie* 2005, 49(5), str. 394. Přejato se svolením autora.)

V rozporu s původní hypotézou není vliv sebeúcty na spokojenost se životem zprostředkován materialismem. Při regresi materialismu (dimenze “štěstí”) na osobnostní rysy, věk, pohlaví a sebeúctu se stal regresní koeficient mezi sebeúctou a materialismem statisticky nevýznamným

($\beta = -0,11$; n.s.). Tato data tedy nepotvrzují hypotézu, podle níž je nízké sebevědomí jednou z příčin materialismu. Spíše naznačují možnost, že jde o nepravý vztah, který je dán korelací obou proměnných s neuroticismem. Čím více jsou jedinci neurotičtí, tím více jsou materialističtí a tím nižší mají současně sebevědomí (či sebeúctu). Při kontrole neuroticismu se stala korelace mezi sebeúctou a materialismem nesignifikantní ($p = -0,07$; n.s.).

V souladu s klíčovou hypotézou byli respondenti v Hnilicově výzkumu se svými životy tím méně spokojeni, čím více věřili, že je jejich štěstí závislé na jejich majetkových poměrech. Výsledky za tuto dimenzi jsou tedy v souladu s literaturou (Belk, 1985; Richins a Dawson, 1992; Kasser a Ryan, 1993 aj.). Tato dimenze materialismu (tj. dimenze "štěstí") koreluje dále kladně s neuroticismem. Čím více jsou jedinci neurotičtí, tím více věří, že nejsou šťastní, protože nejsou dost bohatí. Podle tohoto autora jde možná o mylnou externí atribuci subjektivních stavů úzkosti a nespokojenosti. Není vyloučeno, že si neurotičtí (zejména úzkostní) jedinci kladou – v souladu s teorií výkonové motivace – nerealisticky vysoké materiální cíle, avšak své stavy úzkosti a životní nespokojenosti si vysvětlují nikoli tímto svým rysem, ale diskrepancí mezi cíli a realitou.

4.3.6 Materialismus a další osobnostní rysy

Jiní autoři se zaměřili na analýzy souvislostí materialismu a některých osobnostních rysů. V souvislosti s funkcí materialismu coby komunikací vlastní hodnoty zkoumali Browne a Kallenberg (1997) vztah mezi materialismem a *sebemonitorováním* (self-monitoring – Snyder, 1979). Podle Snydera jsou někteří lidé ve svém chování značně závislí na *situačních požadavcích*. Tito lidé se snaží uvést své chování do souladu s percipovanými situačními požadavky. Chtějí se chovat v každé situaci vhodně a přiměřeně. Postoje těchto jedinců plní tzv. *sociálně–adjustační funkce*. Snaží se vždy uvést své postoje do souladu s aktuálními požadavky prostředí, zejména pak s postoji významných druhých lidí. Snyder je označuje jako lidi s **vysokým stupněm sebemonitorování**. Jiní lidé se naopak snaží své chování uvést do maximálního souladu se svými vnitřními stavy, názory a postoji. Tyto lidi Snyder označuje jako lidi s **nízkým stupněm sebemonitorování**. Lidi s nízkým stupněm sebemonitorování vykazují vyšší míru konsistence mezi svými názory, postoji a chováním než lidi s vysokým stupněm sebemonitorování. U těchto lidí plní postoje většinou funkci *exprese hodnot (value–expression)*.

Lidi s *vysokým stupněm sebemonitorování* charakterizuje senzitivita k sociálním informacím indikujícím, že je určité chování vhodné nebo žádoucí. Tito lidé preferují tvar či formu před funkčností, značku před kvalitou, symboly prestiže, statusu atp. před morálními hodnotami. Věci pro ně mají především symbolickou hodnotu – symbolizují jejich prostřednicím druhým lidem, kým sami jsou.

Podobně tomu lidé orientovaní materialisticky preferují věci, jež lze konsumovat veřejně (Richins, 1994) a které mají spíše veřejný než subjektivní smysl. Sebemonitorování a materialismus by proto spolu měly souviset.

Výzkumu Brownea a Kallenberga (1997) se zúčastnil vzorek 387 studentů. Autoři použili Škálu sebemonitorování (Self-monitoring scale; Snyder, 1987) a dotazník materialistických hodnot (MVS; Richins a Dawson, 1992).

Výsledky potvrzují, že ve všech třech škálách MVS i v celkové škále dosáhli respondenti s vyššími hodnotami sebemonitorování vyšších hodnot než jedinci s nižším stupněm sebemonitorování.

V souvislosti s materialismem je často zkoumána rovněž tzv. **náchylnost k podléhání interpersonálním vlivům** (Bearden, Netemeyer a Teel, 1989). Náchylnost k podléhání interpersonálním vlivům je stabilním osobnostním rysem, který je multidimenzionální. Tato multidimenzionalita je dána multidimenzionalitou samotných interpersonálních vlivů. Autoři rozlišují normativní a informační vlivy.

U normativních vlivů rozlišují – v souladu s rozlišením funkcí postojů – dvě dimenze: “value expressive” a “utilitarian”. *Expres hodnot* je motivována především touhou jedince zlepšovat si nebo alespoň udržet na stejné úrovni své sebevědomí prostřednictvím identifikace s někým, kdo je významný, důležitý, vlivný atp. Základem konformity je zde tedy identifikace. *Utilitární vlivy* jsou spojeny s očekáváním odměny (včetně očekávání vyhnutí se trestu) za konformitu.

Informační vlivy mají rovněž dvě podoby – jedinec buď vysuzuje hodnoty a normy na základě *pozorování* druhých, nebo se jich na jejich názory přímo *ptá*.

Náchylnost konsumenta k podléhání interpersonálním vlivům je definována

- (1) jako potřeba identifikovat se se signifikantními druhými lidmi a/nebo zlepšovat svůj obraz v jejich očích pomocí získávání a užívání určitých výrobků a určitých značek
- (2) ochota přizpůsobit se při nákupu nějakého výrobku očekávání druhých a/nebo
- (3) tendence získávat informace o výrobcích nebo o službách na základě pozorování druhých a/nebo na základě získávání informací od druhých.

V souladu s touto koncepcí vypracovali autoři dotazník, v němž normativní dimenzi měří osm a informační dimenzi čtyři položky.

Například Achenreinerová (1997) měřila u dětí tří věkových skupin (8, 12 a 16 let) materialismus (Richins a Dawson, 1992) a náchylnost k ovlivnění vrstevníky (Bearden et al., 1989). Výsledky ukazují, že mezi těmito věkovými skupinami nejsou rozdíly v materialismu a že materialismus vysoce koreluje u těchto dětí s náchylností k podléhání interpersonálním vlivům ($r = 0,44$).

Co mají tyto dva rysy společného? Zdá se, že k materialismu inklinují jedinci, kteří jsou osobnostně predisponováni k podléhání sociálním vlivům, jedinci neautentičtí, konformní.

4.3.7 Materialismus a se spotřebou související emoce

Materialističtí jedinci věří, že získávání a spotřeba jsou nezbytné pro jejich uspokojení v životě a že rozšiřující se úroveň spotřeby je udělá šťastnějšími. Kritiky současné americké společnosti jsou často spojeny s materialismem a s ním souvisejícími důsledky ničení životního prostředí. Richinsová, McKeage a Najjar (1992) informují o dvou studiích, které zkoumaly, zda spotřeba skutečně zvyšuje emocionální štěstí materialistů. Obecně se tyto studie zabývaly zkoumáním pocitů, které materialisté zažívají během spotřeby. Dělá materialisty získávání šťastnými? Opravdu zažívají při spotřebovávání pozitivní emoce?

V první studii respondenti popisovali nákupy, které je dělají šťastnými, a druh pocitů, které zažívají během nakupování a ještě po několika týdnech. Byli srovnáváni jedinci s vysokým a nízkým skóre v materialismu. Studie se zúčastnilo 48 respondentů.

Nákupy, které se v této souvislosti v odpovědích objevovaly nejvíce, byly oblečení a doplňky (29,2%). Dále byly frekventované automobily (22,9%). Zbytek produktů spadal do různých kategorií – většinou (87,5%) to bylo trvanlivé zboží (piáno, knihy...), bylo však zaznamenáno i spotřební zboží jako zmrzlina, květiny nebo vlasový kondicionér. Při porovnání materialistů a nematerialistů byl zjištěn rozdíl pouze u kategorie oblečení.

Respondenti měli dále uvádět jak příjemné, tak nepříjemné emoce. Z příjemných emocí byly nejfrekventovanější štěstí či potěšení (85,4%), dále bylo vzrušení (33,3%) a očekávání (20,8%). Z negativních emocí se objevovala úzkost (37,5%) a obavy (12,5%). Analýza rozdílů mezi materialisty a nematerialisty ani zde neprokázala žádné významné rozdíly.

V celku tedy první studie neprokázala žádné (nebo pouze minimální) rozdíly mezi materialisty a nematerialisty.

Respondenti ve druhé studii měli nejprve napsat nějaký z důležitých nákupů, který učinili v posledním měsíci (nebo i v delším období). Poté jim byl ukázán seznam 24 emocí, u kterých měli označit na stupnici od 0 do 5 míru, s jakou danou emoci zažívali při nákupu. Výzkumu se zúčastnilo 107 respondentů ve věku nad 18 let různého vzdělání.

Předmětem nákupů nejčastěji bylo elektronické vybavení (20,5%), dále dopravní prostředky (18,7%) a oblečení (11,2%). Analýza rozdílů mezi materialisty a nematerialisty opět neprokázala žádné rozdíly.

Mezi odpověďmi převládaly pozitivní emoce; nejčastější byly štěstí, vzrušení a potěšení. Negativní emoce byly méně běžné, z nich byla nejčastější nervozita, dále vina a strach. Při

porovnání materialistů a nematerialistů se objevil jeden významný rozdíl: materialisté uváděli častěji *závist*. Při porovnání intenzity afektů se objevilo několik dalších rozdílů. Materialisté uváděli silnější pocity zlosti, nespokojenosti, podráždění, strachu a nervozity. Zdá se tedy, že *materialisté po nabytí vlastnictví zažívají negativnější pocity než nematerialisté*.

Autoři uvádějí možná vysvětlení pro tato zjištění. Možná, že jde o diskrepanci mezi realitou a očekáváním emocionálního stavu, který by mělo nové vlastnictví jedinci přinést. Vyšší očekávání také zvyšuje možnost kognitivní disonance a strachu ze správné volby produktu. Drahé věci také rozdmýchávají závist, která může jedinci zkazit radost.

Tento výzkum demonstroval, že afektivní procesy hrají v materialismu roli. Pokud by další výzkumy tyto procesy prozkoumaly ještě více detailněji, může se získat nový a hodnotný klíč k podstatě materialismu.

4.3.8 Materialismus a spokojenost

Filosofové často upozorňují, že neustálá honba za zbožím vede k nespokojenosti. Vztah mezi materialismem a spokojeností byl například zkoumán v jednom z již uvedených výzkumů (Richins a Dawson, 1992). V tomto výzkumu vyplňovalo 205 respondentů dotazník spokojenosti se životem, s rodinným životem, s příjmy nebo životním standardem atd. (Andrews a Withey, 1976). Materialismus měl negativní vztah ke spokojenosti ve všech aspektech života. Výsledky v podobě korelačních koeficientů materialistické škály (MVS) a spokojeností v jednotlivých oblastech uvádí tabulka.

*TABULKA 8
Korelace mezi MVS a některými škálami kvality života*

Život jako celek	-0,32
Příjmy a životní standard	-0,39
Přátelé	-0,34
Rodinný život	-0,17
Zábava	-0,34

Všechny vztahy byly záporné: čím vyšší míra materialismu, tím menší spokojenost. Nejsilnější vztah byl u (ne)spokojenosti s příjmem nebo životním standardem, nejslabší u (ne)spokojenosti s rodinným životem.

Podobné výsledky získaly v pozdější studii například Ryanová a Dziurowiczová (2001). Autorky vykonaly v Austrálii (Perth) výzkum, jehož se zúčastnilo 162 respondentů. K měření materialismu použily Richinsové dotazník (Richins a Dawson, 1992), k měření kvality života D-T škálu (Andrews a Whitey, 1976). Autorky ukazují, že materialistická orientace koreluje záporně jak s celkovou spokojeností se životem (-0,28), tak s jednotlivými oblastmi (s životním standardem, rodinným životem, bytem / domem, množstvím radosti a zábavy v životě; korelace jsou v rozpětí -0,09 až -0,27).

Svá zjištění vysvětlují tím, že

- 1) Materialisté mají nerealisticky vysoká očekávání ohledně toho, co po této stránce dosáhnou, a proto jsou nepokojeni s tím, co mají, a chtějí stále více a více.
- 2) Nespokojenost v jednotlivých materiálních oblastech ovlivňuje celkovou nespokojenost s životem (bottom-up spillover)
- 3) Nespokojenost s rodinou a životním pocitem vysvětlují tím, že

- a) materialistické hodnoty jsou pro ně důležitější než ostatní hodnoty, včetně hodnoty rodiny atp.
- b) materialistická orientace je náhražkou za neadekvátní interpersonální vztahy.

Hnilica se spolupracovníky dospěl na základě dvou nezávislých šetření k závěru, že jednotlivé dimenze škály MVS vykazují se spokojeností se životem odlišné vztahy. Negativní vztah vykazuje pouze dimenze “štěstí”. V prvním šetření (se vzorkem dospělé populace, N = 208) obdržel mezi touto dimenzí MVS a Škálou spokojenosti se životem (Diener et al., 1985) korelaci -0,30 (Hnilica, 2005a). Ve druhém šetření (se vzorkem studentů, N = 195) získal mezi těmito dvěma proměnnými korelaci -0,35 (Hnilica et al., 2006). V souladu s klíčovou hypotézou jsou tedy v obou šetřeních respondenti se svými životy tím méně spokojeni, čím více věří, že je jejich štěstí závislé na jejich majetkových poměrech. Avšak ostatní dvě dimenze vykazují se spokojeností se životem sice statisticky nevýznamné, avšak kladné vztahy. V jedné z prací testoval Hnilica et al. (2006) hypotézy, podle nichž hodnocení životního standardu na úrovni společnosti bude mít na kvalitu života odlišné účinky než hodnocení individuálního materiálního životního standardu. Vysvětlení spočívá v tom, že hodnocení životního standardu společnosti je závislé na celkové hodnotové a politické orientaci jedince, na tom, zda se celkově k duchu soudobých změn hlásí, nebo je celkově odmítá. Více individualisticky (a tedy současně i materialisticky) orientovaní jedinci mají k těmto změnám příznivější postoje (Hnilica, 2005b). Oproti tomu při hodnocení osobního životního standardu vstupují do hry osobní aspirace a sociální srovnávání, které představují cyklus, který zejména materialisticky orientovaným jedincům negativně zabarvuje životní kvalitu, a který asi nemůže být nikdy úspěšně ukončen – patrně proto, neboť schopnost materiálních statků učinit jedince šťastným je omezená. Výsledky šetření je s těmito hypotézami v dobré shodě (Hnilica et al., 2006).

4.3.9 Média, materialismus a štěstí

Kritici médií ukazují, že je konstrukce sociální reality diváky do značné míry ovlivněna frekvencí sledování těchto médií. Nejvýznamnější úlohu zde zřejmě má televize. Často se hovoří o tzv. *“cultivation hypothesis”*. Některé výzkumy například ukazují, že staří lidé mají tím větší strach z přepadení, čím častěji sledují televizi. Podobně tomu přeceňují podíl mladých lidí v populaci a nedoceňují počty starých lidí. Podle této hypotézy tedy platí, že čím častěji jedinec sleduje televizní pořady, tím více jsou jeho představy o realitě ovlivněny těmito obsahy a zkresleny v jejich směru.

V jedné z prvních studií zkoumala Richinsová vztahy mezi reklamou, materiálními hodnotami a spokojeností se životem (Richins, 1987). První hypotézou jejího výzkumu bylo, že *média v určité míře utvářejí či kultivují vnímání sociální reality*. Časté ukazování produktů se šťastnými spotřebiteli v televizi a v dalších reklamách může vést k neprověřené víře, že *majetek přináší štěstí*. Jsou také některé doklady, že vliv medií je zprostředkován mírou, v níž jsou tato sdělení vnímána jako realistická.

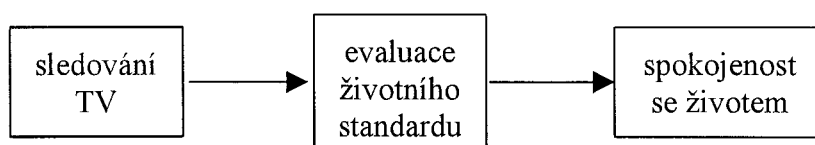
Podle druhé hypotézy jsou materialističtí lidé méně šťastní než lidé kladoucí důraz na jiné hodnoty. Pro materialisty je majetek často charakterizován jako návyková droga, kterou potřebují ve stále větších dávkách, aby si udrželi štěstí. To znamená, že materiální vlastnictví přinese jedinci uspokojení, ale po určitém čase (kdy se jedinec na danou úroveň adaptuje) se opět objeví neuspokojení a touha po dalším získávání majetku. Proto lze z *předpokládat negativní vztah mezi materialismem a spokojeností se životem*.

Výzkumu se zúčastnilo 284 respondentů z jistého amerického města. Respondenti vyplňovali dotazník, který zjišťoval *materiální hodnoty, vnímanou reálnost reklam* (u rychlých občerstvení, automobilů, piva a kosmetiky), *vystavování se médiím* (kolik hodin týdně se díváte na TV, jak často věnujete pozornost TV reklamám) a *spokojenost* (plat, životní standard).

Jedním z výsledků tohoto výzkumu bylo zjištění, že korelace mezi sledováním televize a materialismem je signifikantní pouze u těch jedinců, kteří vnímají televizní reklamy jako realistický obraz světa. Mezi další zjištění patří, že materialističtější lidé jsou více nespokojeni se svým životním standardem než méně materialističtí jedinci, že se materialističtí jedinci srovnávají s bohatými lidmi, tak jak je prezentují média, více než jedinci méně materialističtí,

a že míra, v níž jedinec věří, že majetek přináší štěstí, koreluje negativně s celkovou spokojeností se životem.

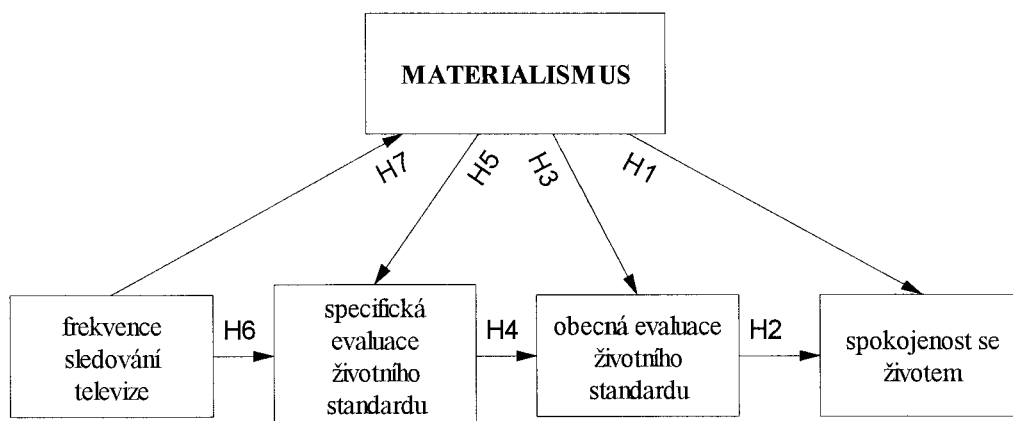
Rahtz et al. (1988) vyšli z několika hypotéz. První z nich je, že toto zkreslující působení médií a zejména televize je obzvláště silné především u **starých** lidí. Pro ně je televize nezdědka hlavním, ne-li jediným zdrojem informací o světě. Druhou hypotézou je, že frekvence dívání ovlivní představy diváka o tom, jaký je **životní standard průměrného člověka**. Protože televize představuje nadprůměrně často lidi, kteří jsou úspěšní a zámožní, mohou dospět snadno diváci k závěru, že je životní standard průměrného jedince poměrně velmi vysoký. Při srovnání svého životního standardu s tímto “průměrným standardem” pak mohou cítit **nespokojenost** jak se svým životním standardem, tak se svým životem jako celkem. Jejich hlavní teze tedy zní: čím častěji se budou staří lidé dívat na televizi, tím více budou nespokojeni se svým životním standardem a se svými životy vcelku.

Autoři zaslali dotazníky starším lidem v určité oblasti v USA. Celkem se jim vrátilo 788 použitelných dotazníků. V dotazníku se tázali na význam televize v životě jedince („Televize je mým hlavním zdrojem zábavy“; 1 = silně souhlasím; ...; 6 = silně nesouhlasím). Kromě toho zjišťovali pocity životní spokojenosti. K tomu užíli dvanáctipoložkový dotazník (příklady položek: „Často se cítím osamělý/á“ nebo „V současnosti jsem spokojenější než kdykoliv dříve“).

Výsledek: Korelace mezi těmito dvěma proměnnými činila ($r =$) $-0,34$. Čím častěji se tedy staří lidé dívají na televizi, tím méně jsou spokojeni se svými životy.

Stejní autoři (Sirgy et al., 1998) předložili o několik let později tento model vztahů mezi diváctvím, materialismem a spokojeností s životem:

Hypotézy:

H1: Čím více jsou lidé materialističtí, tím méně budou spokojeni se svými životy.

H2: Čím více jsou lidé více spokojeni se svým životním standardem, tím více budou spokojeni se svými životy.

H3: Při srovnávání svého životního standardu s určitým ideálem platí, že čím více jsou lidé materialističtí, tím vyšší standard srovnávání volí. Čím vyšší standard pro srovnání ovšem lidé volí, tím méně jsou spokojeni s vlastním standardem.

H4: Celkové ohodnocení životního standardu je ovlivněno ohodnocením specifických standardů v jednotlivých oblastech. Ty jsou značně ovlivněny standardy presentovanými v médiích.

H5: Při srovnávání svého životního standardu v určité oblasti (příjmy, automobil, dům atd.) s určitým ideálem platí i zde, že čím více jsou lidé materialističtí, tím vyšší standard srovnávání volí.

H6: Čím častěji sledují lidé televizi, tím záporněji budou hodnotit svoje životní standardy v jednotlivých oblastech (hypotéza kultivace).

H7: Čím častěji sledují lidé televizi, tím více materialističtí budou. Materialismus je podle této hypotézy kladně ovlivněn frekvencí sledování televize.

Jejich výzkumu se zúčastnilo 1226 respondentů z USA, Kanady, Austrálie, Turecka a Číny.

Sledování televize zjišťoval čtyřpoložkový blok otázek (například „Kolik hodin se v průměru denně díváte na televizi?“), materialismus byl měřen současně škálou Belka a Richinsové a Dawsona (Belk, 1985; Richins a Dawson, 1992), k měření spokojenost s životem byly užity dvě škály. Kromě toho byly užity dvě škály měřící obecnou evaluaci životního standardu („Jaký máte celkový pocit ze svého životního standardu nebo příjmů?“ 7 = skvělý, ..., 1 = hrozný) specifické evaluace životního standardu (srovnávání svého standardu se standardem presentovaným v televizi, například „Průměrná rodina, již vidím ve většině reklam, má vyšší standard života než naše rodina“).

Autoři užili k testování hypotéz program LISREL. Všechny koeficienty byly v souladu s hypotézami a statisticky signifikantní, nicméně poměrně nízké. To je zčásti vysvětleno tím, že mezi soubory existovaly značné rozdíly.

Například korelace mezi materialismem a spokojeností se životem byla v různých souborech následující:

USA:	-0,21
Kanada:	0,35
Austrálie:	-0,16
Turecko:	-0,20
Čína:	-0,16.

Nejlepší shodu s daty vykazoval tento model jako celek u vzorku z USA.

5. Pokusy o integraci

Někteří autoři se pokouší vyvodit hypotézy, které jsou implikovány dvěma nebo všemi třemi uvedenými teoriemi. Pro ilustraci zmíním jeden výzkum, v němž se autoři inspirovali všemi třemi teoriemi. Ahuvia a Wongová (2002) testovali důsledky vyvozené z Inglehartovy teorie socializace materialismu, podle níž jsou jedinci tím více materialističtí, čím více byli v dětství ekonomicky frustrováni. Tato frustrace by však měla ovlivnit spíše materialismus coby osobnostní rys či charakteristiku (Belk), než materialistické hodnoty (Richinsová). Materialistické hodnoty by měly být naopak více ovlivněny formativními vlivy rodiny, školy, přátel a médií. Čím vyšší je úhrnný materialistický vliv těchto faktorů, tím materialističtější jedinec bude.

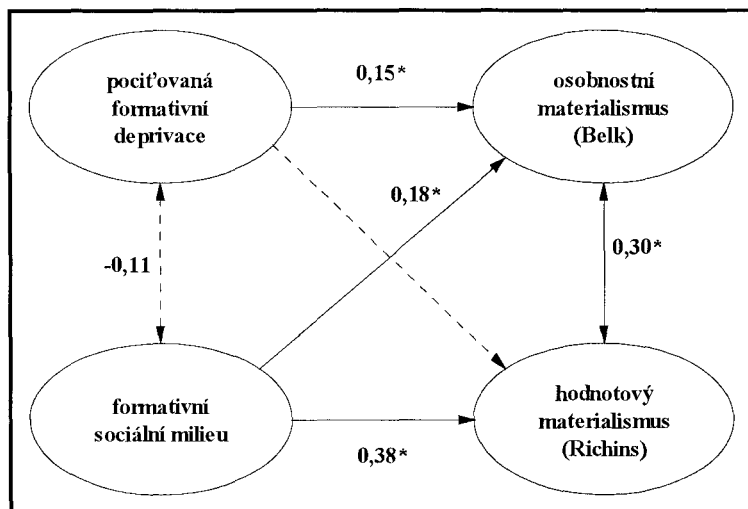
Autoři realizovali výzkum, jehož se zúčastnilo 287 universitních studentů (z toho 154 mužů). Ve výzkumu užíli tyto způsoby měření proměnných:

- 1) Pociťovaná formativní deprivace: osmipoložková škála (Například: „Jako děti jsem byli chudší než většina rodin“).
- 2) Formativní sociální milieu: škály měřící materialismus rodičů, přátel, učitelů atp.
- 3) Materialismus: škály Belka (1985) a Richinsové a Dawsona (1992).

Výsledky zpracované metodou modelování strukturních rovnic uvádí následující obrázek. Vcelku tyto výsledky potvrzují hypotézy autorů. Oproti očekávání se však ukázalo, že materialismus coby osobnostní rys je patrně stejně silně ovlivňován zkušenostmi z dětství i z pozdějšího života.

Obrázek 7

Vlivy formativní deprivace a sociálního milieu na materialismus

6. Kvalita života

Analýzy nejvlivnějších koncepcí materialismu ukazují, že je materialismus úzce spojen s problematikou kvality života. Stručně se proto věnují rovněž tomuto důležitému konstrukt. Ideově je zkoumání kvality života zakořeněno v osvícenském myšlení 18. století. V tomto myšlení se stává smyslem existence život sám, nikoliv služba Bohu nebo králi. Důraz je kladen na jedince. Ústředními hodnotami se stávají štěstí a seberealizace. Společnost je nahlížena jako prostředek k vytváření dobrých podmínek pro život občanů. V 19. století se toto přesvědčení manifestuje v utilitářské etice, která požaduje “co největší štěstí pro co nejvíce lidí”. Ve 20. století inspirovaly tyto myšlenky pokusy o vymýcení sociálních neduhů a vedly ke vzniku tzv. sociálních států (Welfare States). Boj s negramotností, nemocemi a chudobou se prosadil v řadě sociálních reforem. Jejich úspěšnost byla sledována a nashromážděné údaje daly vzniknout tzv. *sociálním statistikám* – údajům o gramotnosti, epidemických nemocech, eliminaci hladu. Vznik nových sociálních států byl veden snahou zajistit každému především dobrý materiální standard života. Zde byly výsledky rovněž měřeny – například průměrnými příjmy a mírou rovnosti příjmů. Z těchto počátků vyrostla tradice *sociálních výzkumů*, orientovaných na chudobu a sociální nerovnosti, která je dosud velmi silná.

6.1 Hnutí sociálních indikátorů

Dnešní podoba zkoumání kvality života v sociologii a psychologii navazuje zejména na tradici sledování tzv. sociálních indikátorů, které má své kořeny v USA. V USA se již od roku 1946 užívá systém *ekonomických indikátorů*, které umožňují hodnotit výkonnost ekonomiky a napomáhají při jejím řízení. Stále silněji se však ozývaly hlasy upozorňující na to, že ekonomické indikátory nestačí, a že je třeba sledovat rozsáhlejší a rozmanitější série údajů.

Rozčarování s tradičními ekonomickými kritérii tak vedlo k rozvoji sledování *sociálních indikátorů*. V analogii s užíváním ekonomických indikátorů k ovlivňování ekonomické politiky byly od počátků sociální indikátory spojeny s očekáváním, že jich bude využíváno k ovlivňování sociální politiky.

V 60. letech 20. století představuje většina západních zemí extenzivní sociální státy. Objevuje se však nové téma, jímž jsou limity ekonomického růstu. Tento problém je spojen s posunem v hodnotách – od materialistických k postmaterialistickým. Tyto posuny si vyžádaly širší konceptualizaci “dobrého života”, která byla provázena snahami o jeho měření. Jako výsledek

se objevuje i termín *kvalita života*. Počátečný význam tohoto termínu byl polemický – smyslem bylo říci, že v lidském životě jde i o jiné věci než pouze o materiální blaho.

Od 70. let 20. století byla publikována řada studií věnovaná snaze o vytvoření indikátorů, které by mohly plnit tuto funkci. Štěstí bývá v těchto výzkumech operacionalizováno nejčastěji otázkou: „Když zvážíte všechna pro a proti, řekl byste, že jste: velmi šťastný – poměrně šťastný – ne moc šťastný?“, spokojenost se životem položkou: „Když zvážíte všechna pro a proti, jak jste celkově spokojen se svým současným životem?“ (1 = nespokojen, ..., 10 = spokojen). Tyto dva konstrukty jsou velmi často chápány jako synonyma.

6.2 Pojetí a dimenze kvality života

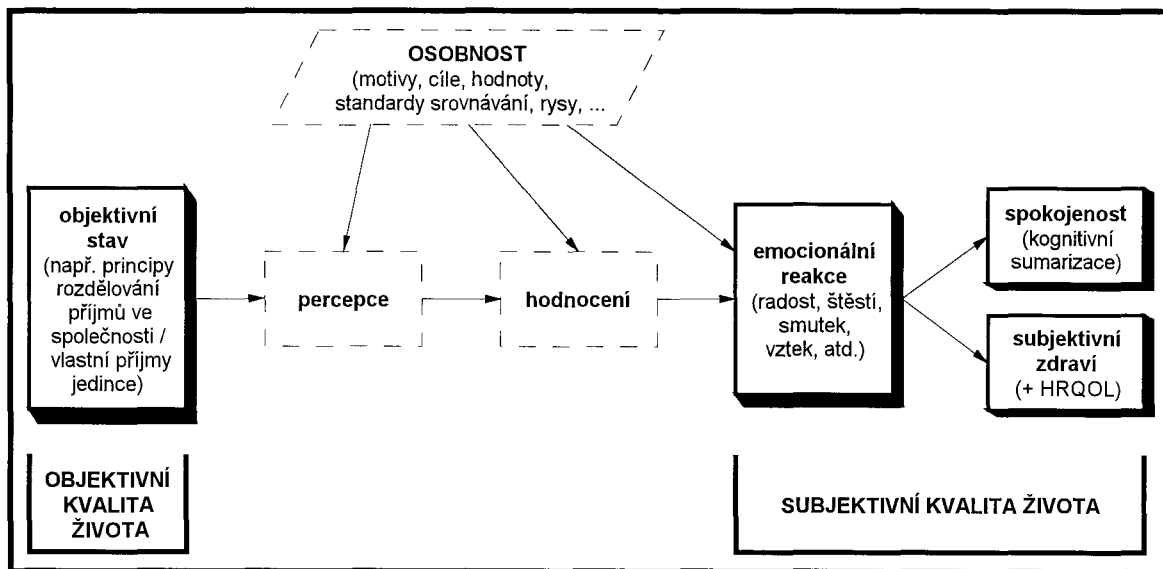
Na tyto kořeny navazuje dnešní zkoumání kvality života v psychologii, politologii, ekonomii a sociologii. K dnes nejvlivnějšímu pojetí patří pojetí, které je zaměřeno – zpravidla pod označením *subjective well-being* – na zkoumání *šťěstí a spokojenosti*. Pro vymezení jeho obsahu měly zásadní význam tři práce. V první z nich dospěl Bradburn (1969), který se věnoval hédonickému pojetí štěstí a kvalitního života, k závěru, že kladné a záporné emoce nejsou dvěma póly téže dimenze, ale že jde o dvě nezávislé dimenze, které jsou ovlivňovány odlišnými proměnnými. To jej vedlo k definici kvalitního života jako života, v němž převažují kladné emoce nad emocemi zápornými. O několik let později zavedli Andrews a Whitey (1976) škálu určenou k měření celkové spokojenosti se životem. Ve stejném roce vydali Campbell, Converse a Rodgers (1976) práci věnovanou zkoumání souvislostí mezi celkovou spokojeností se životem a spokojeností s jednotlivými oblastmi, jimiž jsou například rodina, práce, zdraví, dosažená úroveň vzdělání atd. Subjektivní kvalita života (SWB) je v návaznosti na tyto práce v psychologii dnes často pojímána jako konstrukt, který je definován čtyřmi spolu souvisejícími avšak nepřekrývajícími se komponentami: kladnými emocemi, zápornými emocemi, spokojeností s jednotlivými oblastmi a spokojeností se životem jako celkem. Kladné a záporné emoce představují afektivní komponentu kvality života, spokojenost s jednotlivými oblastmi a spokojenost se životem vcelku její komponentu kognitivní (Diener, 1984; Diener et al., 1999). Kromě štěstí a spokojenosti jsou – především v medicínských a paramedicínských vědách – mezi dimenze subjektivní kvality života zahrnovány i *subjektivní zdraví* (Subjective Health, SH), případně dimenze zahrnuté pod společný konstrukt *se zdravím související kvalita života* (Health-Related Quality Of Life, HRQOL).

6.3 Procesuální model kvality života

Integrace těchto komponent kvality života je předmětem odborných diskusí. Jeden z možných modelů teoretických vztahů mezi objektivními podmínkami a subjektivní kvalitou života předložili ve své práci například Hnilica et al. (2006). Ekonomické, politické, sociální a jiné objektivní podmínky (životní standard, objektivní kvalita života) vedou v tomto modelu k emocionálním reakcím. Emocionální reakce – například zkušenosti v určité oblasti – jsou časem integrovány do kognitivní sumarizace, která má podobu spokojenosti s danou oblastí. Emocionální reakce kromě toho mohou ovlivnit zdravotní stav jedince.

Jak jsme viděli, liší se materialističtí jedinci v řadě ohledů od méně materialistických jedinců: mají odlišné hodnoty, osobnostní rysy, používají jiné standardy srovnávání atd. V důsledku toho lze očekávat, že jejich emocionální reakce a celková kvalita života jsou jiné než emocionální reakce a kvalita života lidí méně materialistických.

OBRÁZEK 8
PROCESUÁLNÍ MODEL KVALITY ŽIVOTA

(Hnilica, K., Rendlová, M., Bariekzahyová, T. a Hnilica, M.: Životní standard, individualistické hodnoty a spokojenost se životem.. *Československá psychologie* 2006, 50(3), str. 202.)

7. Závěr

Provokativní práce Ronalda F. Ingleharta vedla k závěru, že hlavní evropské státy a USA procházejí *tichou revolucí*, kdy materialistické hodnoty jsou nahrazovány hodnotami postmaterialistickými. R. F. Inglehart se současně domnívá, že s postupným přechodem do stádia postmaterialismu dochází ke kultivaci demokratických hodnot a ke zvyšování kvality života.

Psychoanalyticky orientovaný R. W. Belk se domnívá, že vývoj moderních společností vede k sekularizaci spojené se zvyšováním počtu jedinců, kteří se snaží dosáhnout štěstí hromaděním materiálních statků. Belk jako první nezůstal pouze u spekulací a kritiky, ale vypracoval nástroj k měření materialismu jako osobnostního rysu. K hlavním zjištěním tohoto autora patří, že materialismus souvisí negativně s kvalitou života a že některé méně ekonomicky rozvinuté země vykazují vyšší míru materialismu než země rozvinutější. Jeho data tedy konvergují plně s daty Ingleharta.

M. L. Richinsová navazuje na Belkovy analýzy konzumní společnosti. Dospívá však k závěru, že materialismus je lépe koncipovat jako hodnotu či hodnotovou orientaci než osobnostní rys. Ve svých výzkumech – jimiž inspirovala řadu badatelů na celém světě – ukazuje mimo jiné, že tato hodnotová orientace je ovlivňována například médií a že má negativní účinky na emocionální i kognitivní dimenze kvality života.

Celkově mě vedou analýzy těchto tří autorů k závěru, že materialismus na jedné straně facilituje rozvoj tržní ekonomiky a ekonomický vývoj společnosti, na druhé straně má od určitého okamžiku ekonomického vývoje tendenci ustupovat vyšším hodnotám. Tato proměna však není jednoduchá – mimo jiné i proto, neboť se výrobci různých produktů snaží v konzumní společnosti materialismus u spotřebitelů vytvářet a podporovat.

8. Literatura

- Abramson, P. R., Inglehart, R.: Generational replacement and value change in six West European societies. *American Journal of Political Science* 30, 1986, 1-25.
- Abramson, P. R., Inglehart, R.: Generational replacement and the future of post-materialist values. *Journal of Politics* 49, 1987, 231-241.
- Abramson, P. R., Inglehart, R.: Education, security, and postmaterialism: A comment on Duch and Tylor's "Postmaterialism and the economic condition". *American Journal of Political Science* 38, 1994, 798-814.
- Abramson, P. R., Ellis, S., Inglehart, R.: Research in Context: Measuring Value Change. *Political Behavior* 19, 1997, 41-59.
- Ahuvia, A. C., Wong, N. Y.: Personality and values based materialism: Their relationship and origins. *Journal of Consumer Psychology* 12, 2002, 389-402.
- Achenreiner, G. B.: Materialistic values and susceptibility to influence in children. *Advances in Consumer Research* 24, 1997, 82-88.
- Andrews, F. M., Withey, S. B.: *Social Indicators of Well-Being: Americans' Perceptions of Life Quality*. New York: Plenum Press 1976.
- Bearden, W. O., Netemeyer, R. G., Teel, J. E.: Measurement of consumer susceptibility to interpersonal influence. *Journal of Consumer Research* 15, 1989, 473-481.
- Belk, R. W.: Worldly possessions: Issues and criticisms. *Advances in Consumer Research* 10, 1983, 514-519.
- Belk, R. W.: 3 scales to measure constructs related to materialism: Reliability, validity, and relationships to measures of happiness. *Advances in Consumer Research* 11, 1984, 291-297.
- Belk, R. W.: Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research* 12, 1985, 265-280.
- Belk, R. W.: Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research* 15, 1988, 139-168.
- Böltkén, F., Jagodzinski, W.: Postmaterialism in the European Community 1970-80: Insecure value orientations in an environment of insecurity. *Comparative Political Studies* 17, 1985, 453-458.
- Bradburn, N.: *The Structure of Psychological Well-Being*. Chicago, Aldine 1969.
- Browne, B. A., Kaldenberg, D. O.: Self-monitoring and image appeals in advertising. *Psychological Report* 81, 1997, 1267-1275.
- Campbell, A., Converse, P. E., Rodgers, W. L.: *The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfaction*. New York: Russell Sage Foundation 1976.
- Clarke, H. D., Dutt, N., Rapkin, J.: Conversation in context: The (mis)measurement of value change in advanced industrial societies. *Political Behavior* 19, 1997, 19-40.
- Clarke, H. D., Dutt, N., Rapkin, J.: The effect of economic priorities on the measurement of value change: New experimental evidence. *American Political Science Review* 93, 1999, 637-647.
- Coburn, D.: Income inequality, social cohesion and the health status of populations: The role of neo-liberalism. *Social Science & Medicine* 2000, 51, 135-146.
- Csikszentmihalyi, M.: *O štěstí a smyslu života*. Praha: NLN 1996.
- Csikszentmihalyi, M., Rochtberg-Halton, E.: *The Meaning of Things: Domestic Symbols and Self*. Cambridge, UK: Cambridge University Press 1981.
- Davis, D. W., Davenport, C.: Assessing the validity of the Postmaterialism-Index. *American Political Science Review* 93, 1999, 649-664.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S.: The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment* 49, 1985, 71-75.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L.: Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin* 125, 1999, 276-302.
- Duch, R. M., Tylor, M. A.: Postmaterialism and the economic condition. *American Journal of Political Science* 37, 1993, 747-749.
- Erikson, E. H.: *Childhood and Society*. Harmondsworth: Penguin 1963.
- Fournier, S., Richins, M. L.: Some theoretical and popular notions concerning materialism. *Journal of Social Behavior and Personality* 6, 1991, 403-414.
- Fromm, E.: *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko 1994 (orig. 1976).

- Furnham, A.: The protestant work-ethic: A review of the psychological literature. *European Journal of Social Psychology* 14, 1984, 87-104.
- Ger, G., Belk, R. W.: Measuring and comparing materialism cross-culturally. *Advances in Consumer Research* 17, 1990, 186-192.
- Hansen O., Tol, R. J.: A Refined Inglehart Index of Materialism and Postmaterialism. Hamburg: Hamburg University, 2003.
- Hnilica, K.: Vlivy politické orientace, sociálního srovnávání a osobnosti na spokojenost se životem. *Československá psychologie* 49, 2005a, 97-116.
- Hnilica, K.: Vlivy materialistické hodnotové orientace na spokojenost se životem. *Československá psychologie* 49, 2005b, 385-398.
- Hnilica, K., Rendlová, M., Bariekzahyová, T., Hnilica, M. M.: Životní standard, individualistické hodnoty a spokojenost se životem. *Československá psychologie* 50, 2006, 201-217.
- Inglehart, R.: The silent revolution in Europe: International change in post-industrial societies. *American Political Science Review* 65, 1971, 991-1017.
- Inglehart, R.: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977.
- Inglehart, R.: Aggregate Stability and Individual-Level Flux in Mass Belief Systems: The Level of Analysis Paradox. *American Political Science Review* 79, 1985, 97-116.
- Inglehart, R.: *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Inglehart, R.: Globalization and postmodern values. *The Washington Quarterly* (Winter), 2000, 215-228.
- Inglehart, R., Flanagan, S. C.: Value change in industrial societies. *American Political Science Review* 81, 1987, 1289-1319.
- Inglehart, R., Abramson, P. R.: Economic security and value change. *American Political Science Review* 88, 1994, 1-18.
- Kahle, L. R., Beatty, S. E., Homer, P.: Alternative measurement approaches to consumer values: The List Of Values (LOV) and Values And Life-Style (VALS). *Journal of Consumer Research* 13, 1986, 405-409.
- Kasser, T., Ryan, R. M.: Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin* 22, 1996, 280-287.
- Kau, A. K., Kwon, J., Tan, S. J., Jochen, W.: The influence of materialistic inclination on values, life satisfaction and aspirations: An empirical analysis. *Social Indicators Research* 49, 2000, 317 – 333.
- Maslow, A. H. *Personality and Motivation*. New York: Harper & Row, 1954.
- McKeage, K. K. R., Richins, M. L., Debevec, K.: Self-gifts and the manifestation of materials values. *Advances in Consumer Research* 20, 1993, 359-364.
- Mick, D. G., DeMoss, M.: Self-gifts: Phenomenological insights from 4 contexts. *Journal of Consumer Research* 17, 1990, 322-332.
- Mukerji, C.: *From Graven Images: Patterns of Modern Materialism*. New York: Columbia University Press 1983.
- Osecká, L., Blatný, M.: Struktura globálního vztahu k sobě: Analýza Rosenbergovy škály sebehodnocení - replikace. *Československá psychologie* 41, 1997, 481-486.
- Rabušic, L.: Tichá revoluce neboli od materialismu k postmaterialismu v západních společnostech. *Sociologický časopis* 26, 1990, 505-517.
- Rahtz, D. R., Sirgy, M. J., Meadow, H. L.: The elderly audience: Correlates of television orientation. *Journal of Advertising* 18, 1989, 9-20.
- Richins, M.: Media, materialism, and human happiness. *Advances in Consumer Research* 14, 1987, 352-356.
- Richins, M. L.: Valuing things: The public and private meanings of possessions. *Journal of Consumer Research* 21, 1994, 504-521.
- Richins, M. L.: The Material Values Scale: Measurement properties and development of a short form. *Journal of Consumer Research* 31, 2004, 209-219.
- Richins, M. L., Dawson, S.: Measuring material values: A preliminary-report of scale development. *Advances in Consumer Research* 17, 1990, 169-175.

- Richins, M. L., Dawson, S.: A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research* 19, 1992, 303-316.
- Richins, M. L., McKeage, K. K. R., Najjar, D.: An exploration of materialism and consumption-related affect. *Advances in Consumer Research* 19, 1992, 229-236.
- Rokeach, M.: *The Nature of Human Values*. New York: Free Press 1973.
- Rosenberg, M.: *Society and the Adolescent Self Image*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1965.
- Ryan, L., Dziurawiec, S.: Materialism and its relationship to life satisfaction. *Social Indicators Research* 55, 2001, 185-197.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W.: Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology* 53, 1987, 550-562.
- Sirgy, J. M., Lee, D. J., Kosenko, R. et al.: Does television viewership play a role in the perception of quality of life? *Journal of Advertising* 27, 1998, 125-142.
- Snyder, M.: Self-monitoring processes. In L. Berkowitz (Ed.): *Advances in Experimental Social Psychology* 12, 1979, 85-128.
- Van Deth, J. W.: Ranking the ratings: The case of materialist and post-materialist value orientations. *Political Methodology* 9, 1983, 407-431.
- Veblen, T.: *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: SLON 1999.
- Wallendorf, M., Arnould, E. J.: My favorite things: A cross-cultural inquiry into object attachment, possessiveness, and social linkage. *Journal of Consumer Research* 14, 1988, 531-547.
- Wilkinson, R. G.: *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*. London: Routledge 1996.

OBSAH

1.	Úvod	1
2.	Ronald F. Inglehart.....	5
2.1	Materialismus jako hodnota – teoretické vymezení	6
2.2	Operacionalizace materialismu a postmaterialismu	10
2.2.1	I. VERZE DOTAZNÍKU	10
2.2.2	II. VERZE DOTAZNÍKU	11
2.3	Validizace.....	13
2.3.1	Sběr dat.....	13
2.3.2	Hlavní zjištění.....	15
2.3.2.1	Rozdíly mezi generacemi	15
2.3.2.2	Střídání generací a změny v hierarchii hodnot ve společnosti	17
2.3.2.3	Vliv hodnot na chování	19
2.3.2.4	Vliv ekonomického rozvoje na spokojenost se životem	21
2.3.2.5	Stabilní demokracie a kvalita života	23
2.4	Kritika	26
2.4.1	Kritika indexu materialismu/postmaterialismu	26
2.4.2	Kritika interpretace výsledků získaných škálou	27
2.4.3	Ke genezi hodnot: vliv vzdělání na hodnoty	28
3.	Russell W. Belk.....	30
3.1	Materialismus jako osobnostní rys – teoretické vymezení	30
3.1.1	Vlastnické sklony, majetnictví (possessiveness)	32
3.1.2	Nešlechtnost (nongenerosity)	33
3.1.3	Závistivost (envy)	34
3.1.4	Hmatatelnost (tangibility)	35
3.2	Operacionalizace materialismu jako osobnostního rysu.....	36
3.2.1	I. VERZE ŠKÁLY	36
3.2.1.1	Škála vlastnických sklonů	36
3.2.1.2	Škála nešlechtnosti	36
3.2.1.3	Škála závistivosti	37
3.2.2	II. VERZE ŠKÁLY.....	39
3.2.2.1	Škála vlastnických sklonů	40
3.2.2.2	Škála nešlechtnosti	40
3.2.2.3	Škála závistivosti	40

3.2.2.4	Škála hmatatelnosti	40
3.2.3	Psychometrické vlastnosti dotazníku	43
3.3	Validizace	44
3.3.1	Rozdíly v chování	44
3.3.2	Generační rozdíly v materialistické orientaci	46
3.3.3	Vývoj společností – Turecko a materialismus	49
4.	Marsha L. Richinsová	50
4.1	Materialismus jako hodnota - teoretické vymezení	51
4.1.1	Dimenze materialistických hodnot	52
4.1.1.1	Ústřednost (acquisition centrality)	52
4.1.1.2	Štěstí (acquisition as the pursuit of happiness)	53
4.1.1.3	Úspěch (possession-defined success)	53
4.2	Operacionalizace materialismu jako individuální hodnoty	54
4.2.1	Škála materialistických hodnot (MVS)	55
4.2.1.1	Ústřednost	55
4.2.1.2	Štěstí	55
4.2.1.3	Úspěch	55
4.3	Validizace škály	56
4.3.1	Postoje k majetku a nemateriálním hodnotám	56
4.3.2	Materialisté jsou sebestřední a egoističtí	57
4.3.3	Dárky sobě	58
4.3.4	Komunikace vlastní hodnoty	60
4.3.5	Materialismus, sebeúcta a spokojenost se sebou samým	62
4.3.6	Materialismus a další osobnostní rysy	64
4.3.7	Materialismus a se spotřebou související emoce	66
4.3.8	Materialismus a spokojenost	68
4.3.9	Média, materialismus a štěstí	70
5.	Pokusy o integraci	74
6.	Kvalita života	75
6.1	Hnutí sociálních indikátorů	75
6.2	Pojetí a dimenze kvality života	76
6.3	Procesuální model kvality života	77
7.	Závěr	78
8.	Literatura	79